

PROCENA RADIKALIZACIJE I NASILNOG EKSTREMIZMA KOD MLADIH U SRBIJI I FAKTORI RIZIKA I ZAŠTITE

- REZULTATI INICIJALNE STUDIJE -

*Sprovedeno u okviru projekta „Mladi za Promenu:
Jačanje otpornosti mladih u Srbiji kroz angažovanje,
liderstvo i razvoj njihovih kognitivnih i
socioemocionalnih veština*

Beograd, Srbija
2020

Ovaj izveštaj je pripremljen uz finansijsku podršku Evropske unije. Njegov sadržaj je isključiva odgovornost Mreže za psihosocijalne inovacije i Instituta za psihologiju, Filozofskog fakulteta, Univerziteta u Beogradu, i ne odražava nužno stavove Evropske unije.

SADRŽAJ

Rezime	4
Uvod	8
Metodologija istraživanja	12
Međuetnička percepcija i interakcija	16
Kontekstualni faktori rizika	27
Psihološki zaštitni faktori i faktori rizika	31
Radikalizacija i ekstremizam	38
Prediktori radikalizacije i ekstremizma	44
Zaključak	50
Reference	54
Prilog	58

REZIME

UVOD

Iako postoji sve veće interesovanje za istraživanje i dokazi o pokretačima radikalizacije i nasilnog ekstremizma, prethodne studije nisu ukazale na jedan uzrok (McGilloway, Ghosh, & Bhui, 2015), jedinstveni psihopatološki profil ili osobine ličnosti koje čine pojedinca sklonijim radikalizaciji i nasilnom ekstremizmu (Demunter et al., 2019). Identifikovano je, međutim, nekoliko grupa faktora rizika. Dakle, mladi koji u formativnom periodu života žive u Srbiji - u regionu sa skorašnjom istorijom nasilnog međuetničkog sukoba, bi predstavljali populaciju od posebnog interesovanja za istraživanje radikalizacije i nasilnog ekstremizma.

Glavni cilj ove studije je bio da proceni potencijal za radikalizaciju i nasilni ekstremizam među mladima u Srbiji i da istraži zaštitne faktore i faktore rizika za ove fenomene. Naši rezultati bi trebali da informišu programe zasnovane na podacima u cilju umanjavanja i sprečavanja radikalizacije i nasilnog ekstremizma.

METODOLOGIJA

U istraživanju je učestvovalo ukupno 288 učenika, starosti 15 do 18 godina (29% muškarci) iz regiona Beograda i Sandžaka. Popunjavali su obiman upitnik za procenu radikalizacije i nasilnog ekstremizma koji je osmišljen kao trodimenzionalni militantno-ekstremistički mentalni sklop, koji obuhvata 1) prihvatanje, opravdavanje i zagovaranje upotrebe nasilja pod određenim okolnostima; 2) verovanje u božansku moć, kao što je raj ili Bog, uloga mučeništva i uživanje u zagrobnom životu; 3) i verovanje da postoji nešto veoma pogrešno sa svetom u kom živimo, kao i da je savremeni svet zao i bedan. Pored toga, obimna baterija psiholoških instrumenata je upotrebljena da bi se procenila međuetnička percepcija i interakcija, kao i potencijalni faktori rizika za radikalizaciju i nasilni ekstremizam koji su grupisani u dva široka klastera:

1) kontekstualni faktori rizika, uključujući finansijsku i socioemocionalnu deprivaciju i izloženost nasilju i nasilnom školskom okruženju i 2) psihološki faktori rizika uključujući samopoimanje i faktore povezane sa samopoštovanjem, ideološke faktore i psihološke faktore povezane sa interakcijom.

REZULTATI

Opšte ocene socijalnog prihvatanja drugih grupa nisu pokazale ekstremno veliku distancu ili odbacivanje drugih grupa. Rezultati su pokazali opšti, generalno pozitivan stav Srba prema Bošnjacima i obrnuto. Opazili smo nešto veću distancu prema Albancima među mladima iz oblasti Beograda i prema Romima u oba regiona.

Rezultati su pokazali da su mladi u Srbiji nisu skloni da prihvate, opravdaju i zagovaraju upotrebu nasilja i da imaju umerena uverenja u božansku moć. Međutim, pokazali relativno izraženu tendenciju ka opažanju sveta kao zao i bedan. Kada se uporede regioni u Srbiji, može se primetiti da mladi u Beogradu pokazuju značajno veće tendencije ka nasilju, da u većoj meri doživljavaju svet kao opasno mesto i da veruju u božansku moć manje od mladih iz Sandžaka.

Rezultati su pokazali različite kontekstualne i psihološke pokretače svake dimenzije militantno-ekstremističkog mentalnog sklopa. Najbolji prediktori *verovanja u božansku moć* bili su nivo religioznosti, pa zatim autoritarne sklonosti. Pored toga, rezultati su pokazali da oni koji dolaze iz disfunkcionalnih porodica i koji su bili izloženi neprijateljskoj školskoj sredini imaju izraženije viđenje *sveta kao zlog i bednog*, što ukazuje na važnost kontekstualnih faktora u oblikovanju ovakve slike o svetu. Oni koji podržavaju postojanje hijerarhije grupa i urođene nejednakosti su takođe bili više skloni da svet doživljavaju kao opasno mesto.

Konačno, psihološki faktori su bili jedini koji su doprineli *tendencijama ka opravdavanju nasilja* među mladima u Srbiji, dok kontekstualni faktori nisu bili naročito prediktivni u tom smislu. Prihvatanje, opravdanje i zagovaranje upotrebe nasilja se čini dakle povezanim sa stavovima koji podržavaju favorizovanje određenih grupa na štetu drugih grupa i nejednakost grupa; mladi ljudi koji su izjavili da se osećaju više socijalno izolovanim i usamljenim su takođe pre bili skloni da odobravaju nasilna rešenja u međugrupnim odnosima.

PREPORUKE

Na osnovu rezultata istraživanja, date su i prodiskuitovane preporuke za intervencije za sprečavanje i smanjenje radikalizacije i nasilnog ekstremizma među mladima u Srbiji, kao što su:

- 1) intervencije koje se tiču stavova prema međugrupnim odnosima
- 2) intervencije koje se tiču socijalne izolacije i usamljenosti
- 3) intervencije koje se tiču porodičnog funkcionisanja i školskog okruženja
- 4) intervencije koje se tiču negativne slike o svetu

UVOD

Tokom poslednjih nekoliko decenija, postoji povećano interesovanje i dokazi iz istraživanja o procesu radikalizacije koji može da dovede do ekstremizma i nasilja. OSCE (2019) definiše radikalizaciju koja dovodi do nasilnog ekstremizma kao "dinamički proces kojim pojedinac počinje da prihvata terorističko nasilje kao moguće, pa čak i legitiman, način delovanja", dok se pod pojmom nasilnog ekstremizma podrazumeva "akti nasilja koji se opravdava ili povezuje sa ekstremnom verskom, društvenom ili političkom ideologijom".

Radikalizacija na kraju može dovesti do zagovaranja, podržavanja ili bavljenja nasiljem i terorizmom, ali do nasilja obično ne dovode radikalne ideje, a pojedinci koji se bave nasiljem ne podržavaju obavezno radikalne ideologije (Borum, 2012.). U skladu sa tim, literatura obično nudi dva uobičajena pristupa radikalizaciji: 1) radikalizacija, kao proces koji dovodi do nasilnog ekstremizma i 2) radikalizacija, kao širi fenomen posedovanja dalekosežnih ideja o menjanju društava.

Nevezano sa specifičnim pristupom radikalizaciji, prethodne studije su identifikovale više uzroka koji pokreću ovaj fenomen, kao što su globalna i regionalna politika, međugrupni sukobi, grupne nejednakosti, socijalno isključivanje i marginalizacija, siromaštvo, itd. (Borum, 2011; McCauley & Moskalkenko, 2008; Petrović & Stakić, 2018; CeSID, 2016). Pored toga, pokazano je da ugroženi identitet i nesigurnost mogu da dovedu do traženja i identifikovanja sa grupama koje mogu da ponude jake granice i direktivno vođstvo, koje često obuhvata radikalnu ideologiju i učestvovanje u nasilju (Ellis & Abdi, 2017; Hogg, 2014).

Imajući u vidu prepoznate pokretače radikalizacije, u kontekstu prethodnih događaja i građanskog rata u bivšoj Republici Jugoslaviji, povećana nasilna radikalizacija i jačanje desničarskih pokreta u Srbiji toko poslednje decenije prethodnog veka nisu iznenađenje. Uprkos demokratskoj tranziciji u Srbiji početkom 2000. godine, pojedini autori su tvrdili da su desničarski pokreti nastavili da rastu. Ovi autori prepoznaju dva osnovna oblika ekstremizma u Srbiji, desničarski ekstremizam i islamski ekstremizam (Petrović i Stakić, 2018.).

Jedna od glavnih strategija u borbi protiv radikalizacije i nasilnog ekstremizma je sprečavanje radikalizacije mladih, koji su meta istih kao jedna od najugroženijih grupa i za koje je najverovatnije da se pridruže ekstremističkim grupama (Silke, 2008). Kao što smo prethodno rekli, neki od najnaglašenijih pojedinačnih pokretača radikalizacije su ugroženi identitet i nesigurnost u sebe. Činjenica da su adolescenti u procesu formiranja identiteta koji obično obuhvata krize, čini ih posebno ugroženim i sklonim da potraže stabilan identitet i svrhu u ekstremističkim grupama. Pored krize identiteta, postoje i drugi faktori koji su povezani sa radikalizacijom i učestvovanjem u nasilju, naročito među mladima, kao što su socijalna identifikacija, traženje statusa i traženje osвете (Dandurand, 2015).

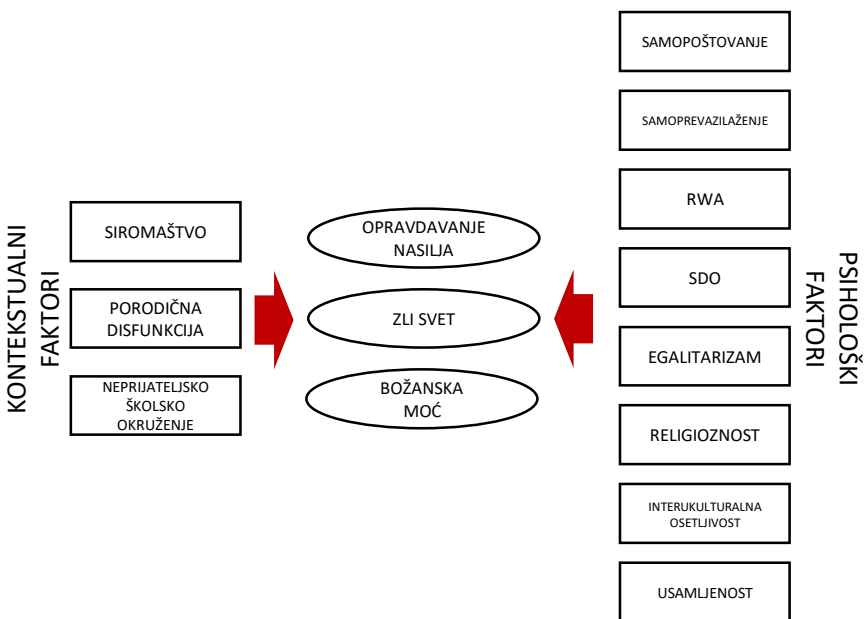
Prethodna istraživanja koja su se bavila radikalizacijom ili povezanim konstruktima među mladima u različitim regionima Srbije su pokazala da su mladi u Srbiji razočarani ogorčeni i da nemaju poverenja u društvene aktere (CeSID, 2016.), kao i više politički cinični u poređenju sa njihovim vršnjacima iz zemalja zapadne Evrope (Žeželj, 2007.). Pored toga, pokazano je da su Romi i mladi uzrasta od 15 do 19 godina najskloniji da se upuste u nasilno ponašanje (Petrović i Stakić, 2018). Regionalno gledano, to su mladi iz južne Srbije (CeSID, 2016). Isto istraživanje je pokazalo da mladi iz jugozapadne Srbije imaju jači verski identitet (CeSID, 2016).

Uprkos rastućoj važnosti ove teme i lokalnih faktora konteksta koji bi mogli da predstavljaju dodatne faktore rizika za radikalizaciju i nasilni ekstremizam među mladima u Srbiji, nema dovoljno istraživanja koja su sveobuhvatno procenila i ispitala pokretače radikalizacije i nasilnog ekstremizma u jedinstvenom dizajnu.

U cilju obezbeđivanja podataka potrebnih za informisanje programa zasnovanih na dokazima koji pokušavaju da spreče ili umanje radikalizaciju i nasilni ekstremizam, ova studija će istražiti ove fenomene i sa njima povezane zaštitne faktore i faktore rizika. Mlada populacija je izabrana za ciljnu grupu, jer je pokazano da predstavljaju grupu koja je pod povećanim rizikom od učešća u radikalnim grupama i nasilju. Pored toga, da bi se

podržao etnički i verski diverzitet u procenjivanju ovog fenomena i obezbedila perspektiva mladih iz obe većinske populacije u Srbiji, kao i manjina, istraživanjem su obuhvaćeni mladi iz oblasti Beograda i Sandžaka, tj. jugozapadne oblasti Srbije.

Na osnovu teorijskih koncepta i brojnih dokaza iz prethodnih studija, zaštitni faktori i faktori rizika za radikalizaciju i nasilni ekstremizam u okviru ove studije su grupisani u dva glavna klastera, koji su detaljno ispitani. Prva grupa faktora obuhvata kontekstualne faktore rizika, kao što su finansijska i socioemocionalna deprivacija i izloženost nasilju i zlostavljanju, za koje se pokazalo da su povezani sa spremnošću za učešće u radikalnim grupama i nasilju. Drugi klaster obuhvata psihološke faktore za koje se pokazalo da su pokretači radikalizacije i nasilnog ekstremizma i koji se mogu grupisati u dva podklastera: identitet i samovrednovanje (samopouzdanje, samoprevazilaženje i samoizolacija/usamljenost) i ideološki stavovi (desničarska autoritarnost, orijentacija ka socijalnoj dominaciji, egalitarizam i religioznost). Dalje, ovo istraživanje ima za cilj da obezbedi dokaze o međuetničkoj percepciji i interakciji između mladih iz oba regiona, čime se omogućava bolje razumevanje potencijala za međugrupni sukob.

METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA

Podaci su sakupljeni tokom septembra i novembra 2019. godine. Uzorak je bio sačinjen od 288 učenika srednjih škola i tehničkih škola u Beogradu, Sjenici i Novom Pazaru. Učenici su birani u saradnji sa školskim psiholozima i sa njima je rađeno u zakazanim terminima tokom trajanja nastave. Svi učesnici i njihovi roditelji ili pravni staratelji su obavešteni o ciljevima istraživanja i pozvani da učestvuju na dobrovoljnoj osnovi. Svi učesnici koji su učestvovali u istraživanju su potpisali informisanu saglasnost, odnosno saglasnost su za njih potpisali njihovi roditelji ili staratelji. Svi učesnici su popunili komplet upitnika u grupama u prostorijama škole. U skladu sa preporučenom praksom, preveli smo upitnike koji nisu prethodno postojali na srpskom jeziku. Podatke su sakupljali obučeni psiholozi, a nakon popunjavanja upitnika svi učesnici su upoznati sa razlozima istraživanja. Svi podaci o ličnosti su čuvani kao poverljivi i svi podaci su anonimizirani pre analize. Svi postupci bili u skladu sa standardima Helsinške deklaracije, a istraživanje je odobreno od strane Recenzentskog odbora Odeljenja za psihologiju, Univerziteta u Beogradu, Srbija (protokol #2019-037).

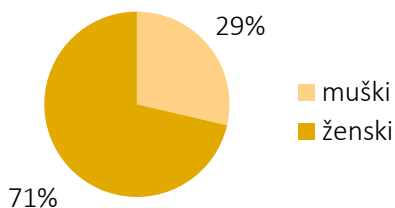
Strategija analize podataka. Prikazali smo deskriptivne mere (frekvencije i proseke) na celom uzorku i po regionalnim poduzorcima. Takođe smo naveli ako su uočene neke značajne razlike između poduzoraka. Pri njihovom tumačenju čitalac treba da ima na umu da zbog prilično velikih uzoraka, čak i male razlike mogu da budu značajne, pa je potrebno proceniti njihov opseg, odnosno da li su materijalno značajne ili ne.

Zatim navodimo korelacionu i regresionu analizu da bismo proverili koje su najvažnije determinante militantno-ekstremističkog mentalnog sklopa.

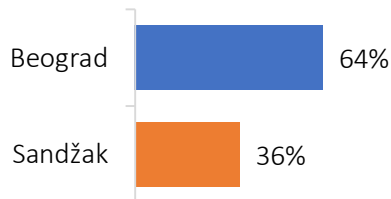
SOCIODEMOGRAFSKE KARAKTERISTIKE UZORKA

Uzorak se sastoji od 288 učenika, uzrasta između 15 i 18 godina. Najveći broj učenika je bio uzrasta između 16 i 17 godina (86%). Učesnici su izabrani iz četiri srednje škole u Srbiji: IX gimnazija i tehnička škola "Drvo Art" iz regiona Beograda, Ekonomsko-trgovačka škola iz Novog Pazara i Tehnička škola u Sjenici iz regiona Sandžaka.

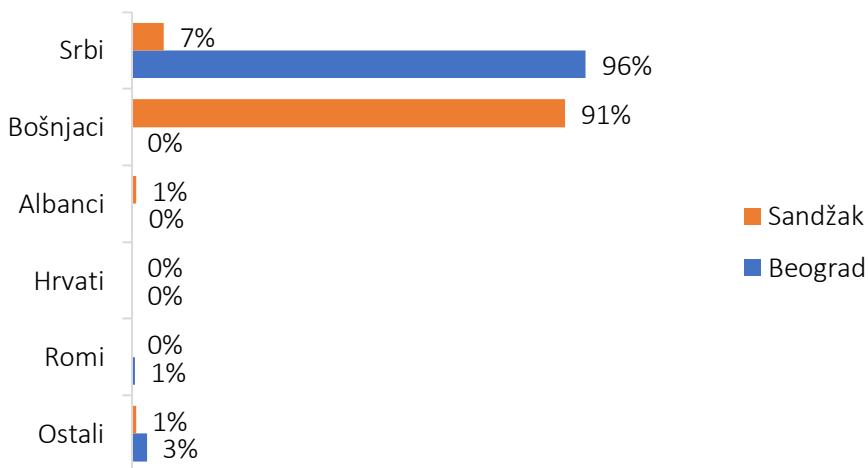
Pol i regionalna struktura uzorka su prikazani na Slikama 1 i 2, dok su etnička i verska struktura uzorka prikazane na Slikama 3 i 4.

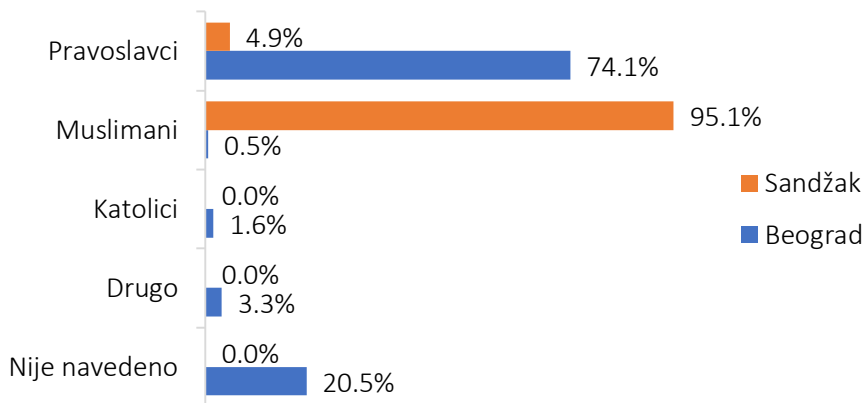
Slika 1. Polna struktura uzorka

Slika 2. Regionalna struktura uzorka

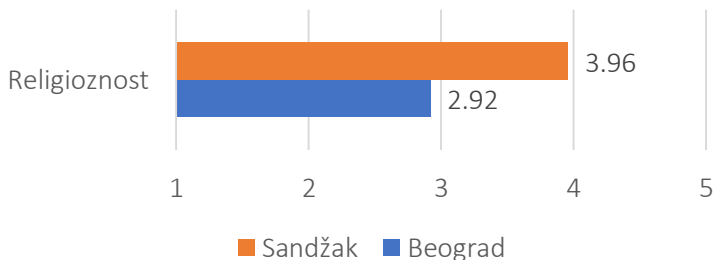

Slika 3. Etnička struktura uzorka

Slika 4. Struktura uzorka po veroispovesti

Dalje, skala sa jednom stavkom je korišćena za samoprocenu religioznosti ("Koliko ste religiozni?"), uz petostepenu Likertovu skalu od 1 - nisam uopšte religiozan do 5 - veoma sam religiozan. Prosečna samoprocenjena religioznost u regionima Beograda i Sandžaka je prikazana na Slici 5. Kao što se može videti, učesnici iz regiona Sandžaka su ocenili da su više religiozni od učesnika iz regiona Beograda.

Slika 5. Samoocenjeni nivo religioznosti

MEĐUETNIČKA PERCEPCIJA I INTERAKCIJA

KONTAKT IZMEĐU ETNIČKIH GRUPA

Ocenjivali smo koliko često adolescenti iz različitih etničkih grupa dolaze u međusobni kontakt i koliko uživaju u tom iskustvu.

Količina međuetničkih kontakata (Đorđević, 2015; Zezelj, Milošević-Đorđević, Van Niekerk, i Pavlović, 2019) je ocenjivana pomoću stavki koje opisuju učestalost kontakta sa članovima sopstvene grupe i drugih grupa u različitim kontekstima. Ocenjivane grupe su one sa kojima je socijalna distanca najizraženija u srpskoj populaciji (Albanci, Romi, Hrvati, Bošnjaci i većinsko srpska grupa)(Biro, Mihić, Milin i Logar, 2002).

Prvo, kontakt je meren kao broj prijatelja druge nacionalnosti (Albanac, Rom, Hrvat, Bošnjak i Srbin), pri čemu su učesnici na petostepenoj skali označavali koliko njihovih prijatelja su pripadnici ovih etničkih grupa (1 - nijedan, 2 - manjina, 3 - polovina, 4 - većina, 5 - svi).

Upoznatost sa grupama je ocenjivana pomoću skale sa jednom stavkom gde je od učesnika traženo da ocene koliko su upoznati sa svakom od navedenih etničkih grupa (1 - nisam uopšte, 5 - veoma dobro).

Dalje, ispitivana je količina kontakta u različitim kontekstima. Tačnije, upotrebljene su tri petostepene stavke za merenje učestalosti interakcija, odnosno, kontakta u školi, komšiluku i u slobodno vreme.

Kvalitet kontakta je ocenjivan stavkama kojima se opisuje prijatnost (pozitivan-negativan) kontakta sa sopstvenom grupom i drugim grupama, ako je učesnik ikada bio u direktnom kontaktu sa različitim grupama. Učesnici su ocenjivali prijatnost na 10-stepenoj skali (1 - veoma neprijatno, 10 - veoma prijatno).

Kada su uzete u obzir sve mere kontakta, rezultati se očekivano pokazali da su učesnici pretežno u interakciji sa sopstvenom grupom u različitim kontekstima. Kao što je prikazano u Tabeli 1, učesnici iz Beograda imaju minimalan ili gotovo nikakav kontakt sa članovima drugih grupa, dok učesnici iz Sandžaka imaju neki kontakt sa Srbima, što je i očekivano imajući u vidu etnički sastav ovog regiona, ali minimalan kontakt sa drugim grupama, kao što je prikazano u Tabeli 2.

Rezultati su slični u pogledu upoznatosti sa grupama, odnosno učesnici iz regiona Beograda su uglavnom upoznati sa sopstvenom grupom, dok su relativno slabo upoznati sa drugim grupama. Slično tome, u regionu Sandžaka, dominantna etnička grupa je ocenila da je upoznata sa sopstvenom grupom, dok su relativno slabo upoznati sa članovima drugih grupa, osim Srba, koji su druga najveća etnička grupa u ovom regionu.

Što se tiče prijatnosti kontakta, on je ocenjen kao izuzetno pozitivan za Srbe i Bošnjake kod svih učesnika, pri čemu je 60% učesnika iz Sandžaka dalo ocenu 9 ili veću prilikom ocenjivanja kontakta sa Srbima, a 47% učesnika iz Beograd ocenu 9 ili veću pri ocenjivanju prijatnosti kontakta sa Bošnjacima. Značajne razlike su dobijene između mladih u Beogradu i Sandžaku pri ocenjivanju prijatnosti kontakta sa drugim grupama. Naime, učesnici iz Beograda su naveli da su imali negativnije kontakte sa Albancima, više od 70% učesnika je dalo ocenu nižu od 5, nego sa onima iz Sandžaka, dok su mladi iz Sandžaka naveli da su imali negativnije kontakte sa Hrvatima i Romima, pri čemu je 60% učesnika dalo ocenu nižu od 5.

Tabela 1. Kontakt sa različitim etničkim grupama - region Beograda

	Prijatelji	Upoznatost	Kontakt u školi	Kontakt u komšiluku	Kontakt u slobodno vreme	Prijatnost kontakta
Srbi	4.63/5	4.63/5	4.96/5	4.93/5	4.89/5	9.16/10
Bošnjaci	1.61/5	2.55/5	1.76/5	1.92/5	2.22/5	7.76/10
Albanci	1.1/5	1.51/5	1.06/5	1.18/5	1.14/5	3.82/10
Hrvati	1.47/5	2.44/5	1.58/5	1.74/5	2.08/5	6.48/10
Romi	1.29/5	2.01/5	1.58/5	1.75/5	1.48/5	4.55/10

Tabela 2. Kontakt sa različitim etničkim grupama - region Sandžaka

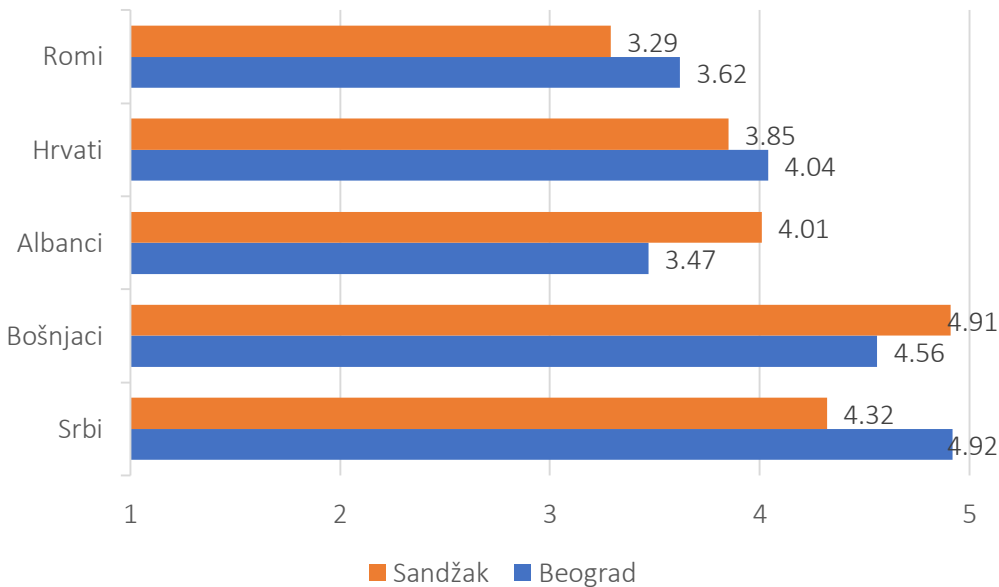
	Prijatelji	Upoznatost	Kontakt u školi	Kontakt u komšiluku	Kontakt u slobodno vreme	Prijatnost kontakta
Srbi	2.49/5	3.33/5	3.48/5	2.31/5	2.83/5	8.09/10
Bošnjaci	4.50/5	4.79/5	4.84/5	4.80/5	4.81/5	9.81/10
Albanci	1.33/5	1.71/5	1.37/5	1.41/5	1.53/5	5.40/10
Hrvati	1.17/5	1.51/5	1.06/5	1.14/5	1.23/5	3.91/10
Romi	1.11/5	1.42/5	1.14/5	1.10/5	1.25/5	3.41/10

PRIHVATANJE DRUGIH ETNIČKIH GRUPA

Prihvatanje grupa (prema Žeželj, Milošević-Dorđević, Niekerk, & Pavlović, 2019). Za potrebe ovog istraživanja, prihvatanje grupa je mereno pomoću 4 stavke koje opisuju socijalnu distancu, odnosno spremnost za stupanje u odnose različite bliskosti sa ljudima iz pet etničkih grupa. (npr. *“Ne bi mi smetalo da Srbin/Bošnjak/Albanac/Hrvat/Rom bude moj komšija/sedi u školskoj klupi sa mnom/bude moj bliski prijatelj/bude moj ljubavni partner”*). Iza svake stavke se nalazi 5-stepena Likertova skala sa odgovorima od 1 - izrazito se ne slažem do 5 - izrazito se slažem, tako da viši skorovi ukazuju na bolje prihvatanje odnosa.

Slika 6 predstavlja prosečne odgovore na pitanje: *“Ne bi mi smetalo da živim u istom komšiluku sa...”*, gde su učesnici, očekivano, pokazali preferencije prema sopstvenoj grupi. Pored toga, mladi iz Beograda su pokazali relativno visoku prihvatljivost za Bošnjake, iza kojih slede Hrvati, dok su najmanji nivo prihvatljivosti imali za Albance i Rome kao komšije. Slično tome, osim članova sopstvene grupe, mladi iz Sandžaka su pokazali najveće prihvatanje za Srbe kao komšije, iza kojih slede Albanci i Hrvati, dok su Romi ocenjeni kao najmanje prihvatljive komšije.

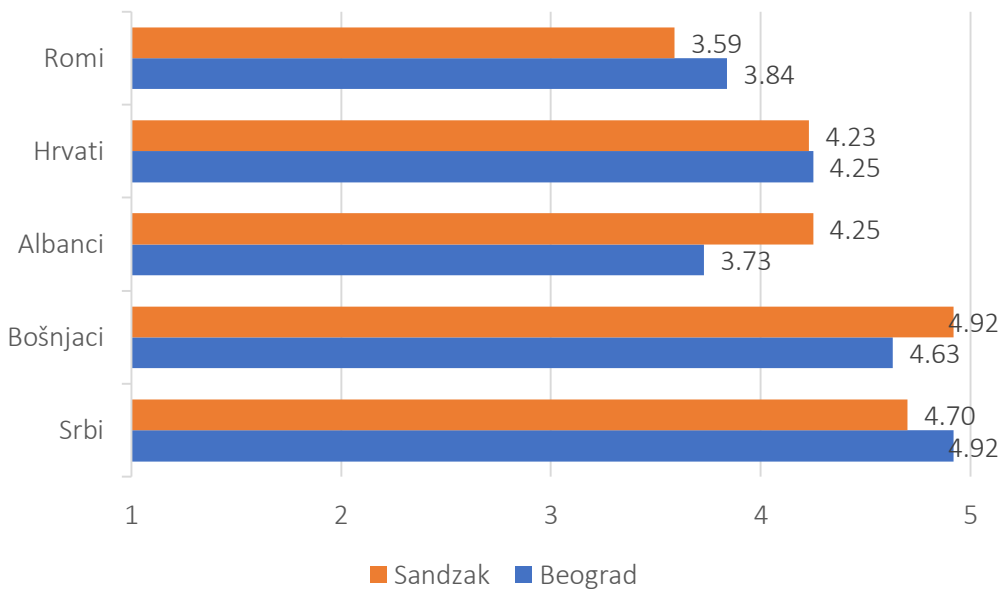
Značajne razlike su uočene u prihvatanju albanske etničke grupe između regiona Beograda i Sandžaka. Naime, učesnici iz Sandžaka su bili spremniji da prihvate Albance kao komšije. Nije bilo značajne razlike u prihvatanju roma, gde je 30% svih učesnika dalo ocenu nižu od 2. Takođe, nije bilo značajnih razlika u prihvatanju Hrvata, gde je 55% učesnika dalo ocenu višu od 4.

Slika 6. "Ne bi mi smetalo da živim u istom komšiluku sa..."

Prosečni odgovori na pitanje "Ne bi mi smetalo da sedim u školskoj klupi sa..." po regionima su prikazani na Slici 7. Preferencije ka sopstvenoj grupi su konstantne, a razlike su slične onima koje su pronađene za prethodnu stavku. Naime, osim za članove sopstvenih etničkih grupa, za mlade u Beogradu su drugi najprihvatljiviji za sedenje u školskoj klupi Bošnjaci, nakon kojih slede Hrvati, dok su članovi albanske i romske etničke grupe ocenjeni kao najmanje poželjni. S druge strane, mladi iz regiona Sandžaka nisu pokazali razlike u prihvatanju da sede u školskoj klupi sa članovima sopstvene etničke grupe i Srba, nakon čega slede Albanci i Hrvati, dok je najmanji nivo prihvatljivosti za članove grupe Roma.

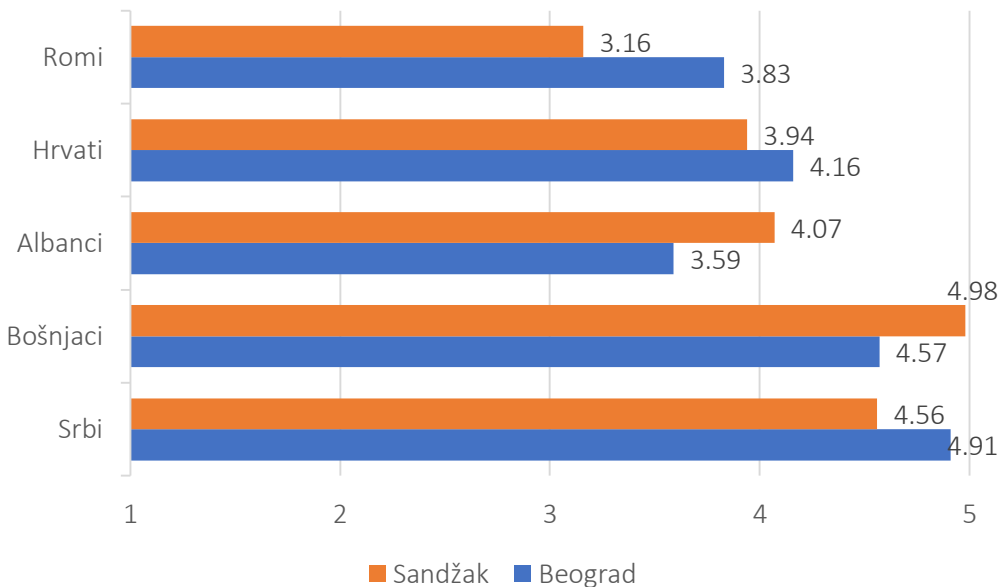
Poređenjem između regiona otkrivene su značajne razlike između mladih u Beogradu i Sandžaku po pitanju prihvatanja Albanaca, gde su učesnici iz Sandžaka pokazali veće prihvatanje za ovu etničku grupu. S druge strane, nisu pronađene razlike u pogledu prihvatanja članova etničkih grupa Hrvata i Roma.

Slika 7. "Ne bi mi smetalo da sedim u školskoj klupi sa..."

Prosečni odgovori na pitanje "Ne bi mi smetalo da imam bliskog prijatelja koji je ..." po regionima su prikazani na Slici 8. Još jednom, utvrđene su preferencije ka članovima sopstvene grupe u oba regiona. Osim toga, učesnici iz Beograd bi pretežno želeli da imaju Bošnjaka za bliskog prijatelja, nakon čega slede Hrvati, zatim Romi, a najmanje poželjan blizak prijatelj bi bio član albanske etničke grupe. Učesnicima iz regiona Sandžaka ne bi smetalo da im Srbin bude blizak prijatelj, nakon čega slede pripadnici etničkih grupa Albanaca i Hrvata, dok su Romi najmanje poželjni za bliske prijatelje.

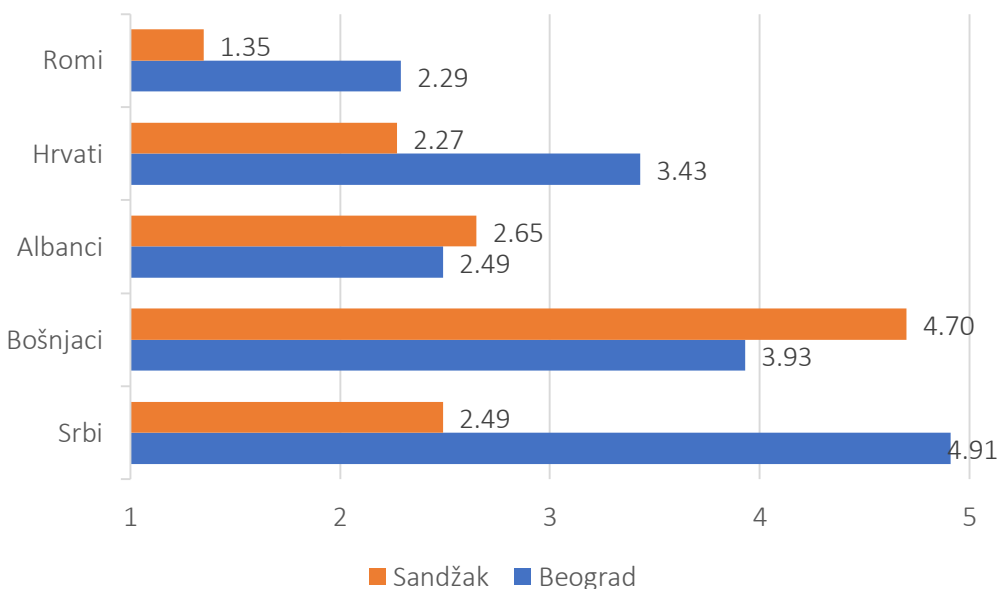
međutim, utvrđene su značajne razlike između mladih iz Beograda i Sandžaka u pogledu prihvatanja članova etničkih grupa Albanaca i Roma. Naime, mladi iz Beograda su izrazili veće prihvatanje za Rome kao bliske prijatelje nego mladi iz Sandžaka, koji su pokazali veće prihvatanje ka Albancima, od učesnika iz Beograda. U proseku svakom trećem učesniku iz Sandžaka ne bi smetalo da mu blizak prijatelj bude Rom, dok svaki treći učesnik iz Beograda ne bi voleo da mu Albanac bude blizak prijatelj. Nisu uočene značajne razlike između regiona u pogledu prihvatanja članova etničke grupe Hrvata za bliske prijatelje.

Slika 8. "Ne bi mi smetalo da imam bliskog prijatelja koji je..."

Slika 9 prikazuje prosečne skorove mladih iz Beograda i Sandžaka na pitanje: *“Ne bi mi smetalo da se zabavljam sa...”*. Očekivano, učesnici iz Beograda i Sandžaka pokazali su značajne preferencije prema sopstvenim grupama, ali značajne razlike u prihvatanju zabavljanja sa osobom iz drugih etničkih grupa. Naime, mladi iz Beograda bi, pre svega, prihvatili da se zabavljaju sa pripadnicima etničke grupe Bošnjaka, zatim Hrvata, a verovatno ne bi želeli da im pripadnici etničkih grupa Albanaca i Roma budu ljubavni partneri.

Mladi iz Sandžaka su nerado prihvatili da se zabavljaju sa Srbima, Hrvatima ili Albancima (bez značajnih razlika), dok su odbijali da razmatraju pripadnike etničke grupe Roma kao potencijalne ljubavne partnere.

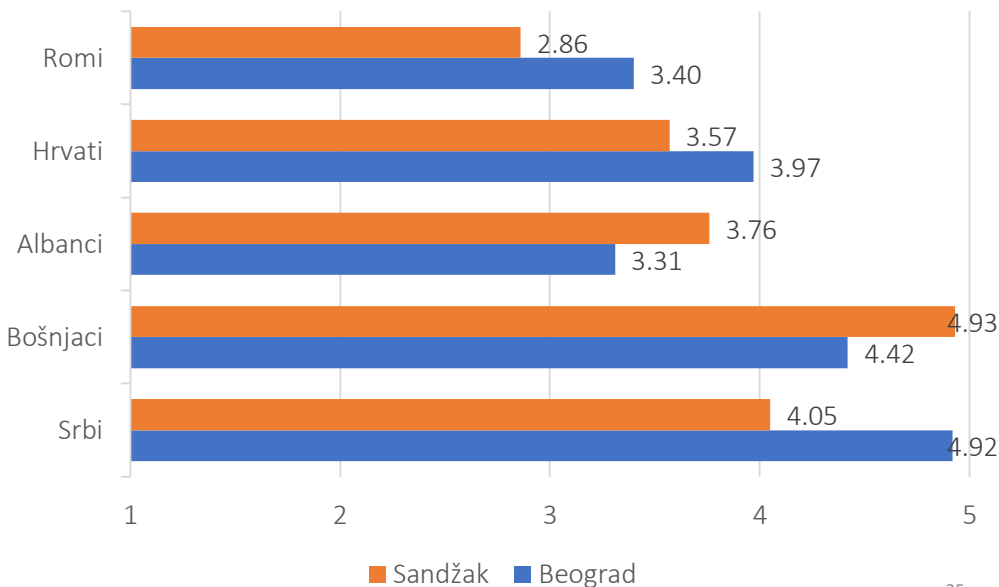

Slika 9. *“Ne bi mi smetalo da se zabavljam sa...”*.

Međutim, učesnici iz Beograda su pokazali značajno više prihvatanje za sve druge grupe u odnosu na učesnike iz Sandžaka, osim zabavljanja sa Albancima, gde su mladi iz oba regiona pokazali približno isti nivo prihvatanja. Treba napomenuti da iako je prihvatanje većine drugih etničkih grupa više među mladima iz Beograda, prihvatanje Roma i Albanaca se pokazalo kao veoma nisko što ukazuje na značajnu distancu i odbacivanje ove vrste odnosa sa pripadnicima drugih grupa ove nacionalnosti.

Opšta ocena socijalnog prihvatanja, odnosno ocene sabrane po različitim nivoima bliskosti su date na Slici 10. Sveukupno, među mladim u Beogradu, pored preferencija ka sopstvenoj grupi, najviši nivo prihvatljivosti je utvrđen prema Bošnjacima, zatim Hrvatima, dok je najniži nivo prihvatljivosti utvrđen za Albance i Rome.

Što se tiče dela uzorka u Sandžaku, drugi najviši nivo prihvatljivosti je utvrđen za Srbe i Albance, između kojih nisu utvrđene značajne razlike, iza kojih sledi nešto niže prihvatanje za Hrvate i najniži nivo prihvatanja prema pripadnicima etničke grupe Roma.

Slika 10. Opšte socijalno prihvatanje

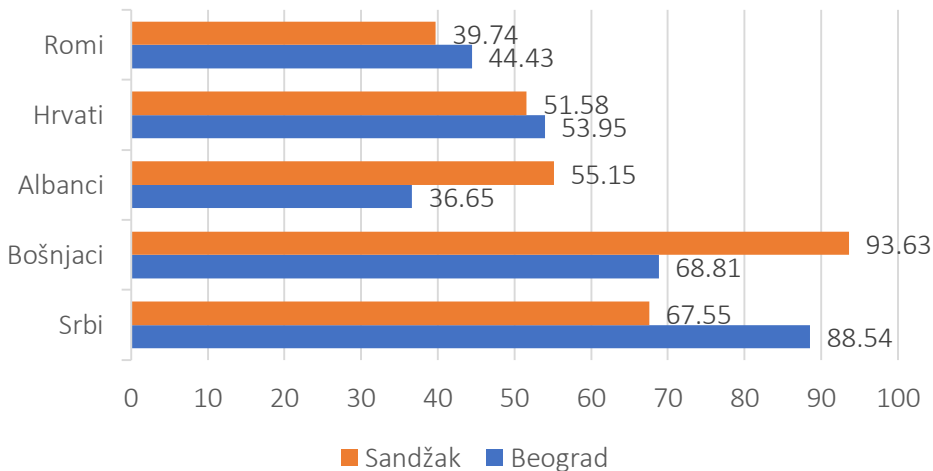
OSEĆANJA PREMA DRUGIM ETNIČKIM GRUPAMA

Da bi se izmerila osećanja prema drugim etničkim grupama, prilagodili smo takozvani "termometar osećanja" (Wilcox, Sigelman, & Cook, 1989). U ovom zadatku od učesnika je traženo da označe kako se osećaju o pripadnicima svake od pet prethodno pomenutih etničkih grupa. Odgovori su davani na skali od 0° (veoma hladno) do 100° (veoma toplo).

Rezultati su pokazali očekivanu tendenciju postojanja toplijih osećanja ka članovima sopstvene grupe u poređenju sa članovima drugih grupa. Kao što je prikazano na Slici 11, mladi iz Beograda imaju najtoplija osećanja prema grupi Bošnjaka, zatim Hrvata i Roma, a najhladnija osećanja su iskazana prema pripadnicima etničke grupe Albanaca.

U regionu Sandžaka, najtoplija osećanja, nakon sopstvene grupe, su iskazana prema Srbima, zatim Albancima i Hrvatima, a najhladnija osećanja su iskazana prema etničkoj grupi roma.

Jedina značajna razlika između dva regiona je utvrđena u pogledu osećanja prema Albancima, gde su mladi iz regiona Beograda iskazali da osećaju hladnija osećanja prema ovoj grupi u poređenju sa mladima iz Sandžaka. Naime, 85% učesnika iz Beograda je dala ocenu nižu od 50.

Slika 11. Termometar osećanja

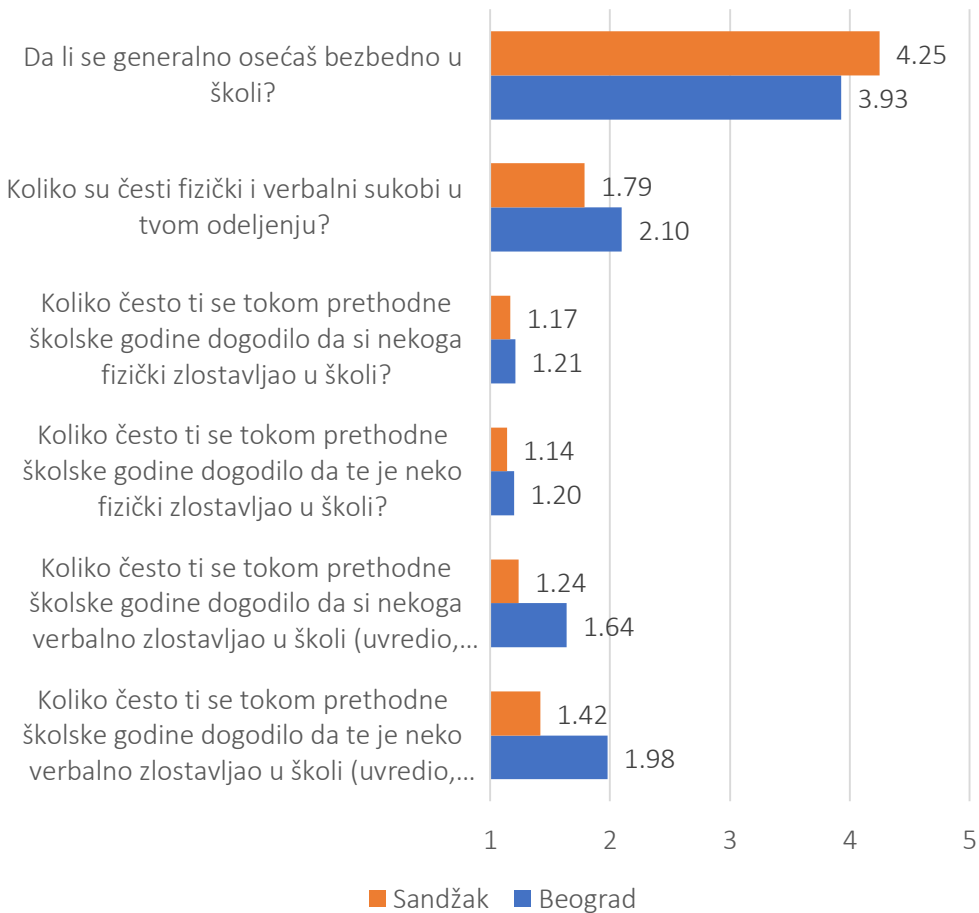
KONTEKSTUALNI FAKTORI RIZIKA

VRŠNJAČKO ZLOSTAVLJANJE

Da bi se ocenilo da li su mladi doživeli vršnjačko nasilje koristili smo **skalu vršnjačkog nasilja** (Olweus, 1996). Njom se ocenjuje učestalost verbalnog i fizičkog zlostavljanja koje se dogodilo u školi tokom prethodne školske godine. Zlostavljanje se ocenjuje pomoću dva oblika stavki, jedna za žrtve zlostavljanja, a druga za zlostavljače (npr. *“Koliko često vam se tokom prethodne školske godine dogodilo da vas je neko verbalno zlostavljao (uvredio, rugao vam se, itd.); “Koliko često se tokom prethodne školske godine dogodilo da ste nekoga fizički zlostavljali u školi?”*). Skala se sastoji od 4 stavke, a nakon svake se nalazi 5-stepena Likertova skala (1 - nikad, 2 - jednom ili dva puta, 3 - dva do tri puta mesečno, 4 - otprilike jednom nedeljno i 5 - pet puta nedeljno).

Korišćene su još dve stavke sa 5-stepenom skalom koje su se odnosile na učestalost fizičkog i verbalnog sukobljavanja u odeljenju, kao i jedna stavka sa 5-stepenom skalom kojom je meren opšti osećaj bezbednosti u školi (1 - U školi se nikada ne osećam bezbednost do 5 - U školi se uvek osećam bezbednost).

Slika 12 prikazuje poređenje između samoprocenjenog verbalnog i fizičkog zlostavljanja i opažene opšte bezbednosti u školi. Rezultati su pokazali da je vršnjačko zlostavljanje relativno nisko, a opažena opšta bezbednost visoka među mladima iz oba regiona. Međutim, učesnici iz regiona Beograda su ocenili da se nalaze u nešto neprijateljskijem školskom okruženju, kao što pokazuje niži osećaj bezbednosti u školi, kao i učestaliji sukobi u odeljenjima u odnosu na vršnjake iz Sandžaka. S druge strane, nisu uočene razlike u učestalosti fizičkog zlostavljanja između regiona, pri čemu su mladi i iz Beograda i iz Sandžaka ocenili učestalost fizičkog zlostavljanja kao veoma retku. Međutim, značajne razlike su uočene po pitanju verbalnog zlostavljanja. Naime, i žrtve verbalnog zlostavljanja i verbalni zlostavljači su češće navođeni u regionu Beograda, nego u Sandžaku.

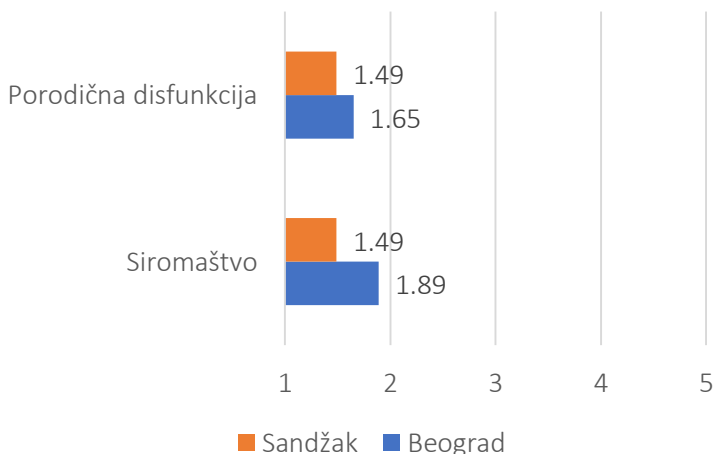

Slika 12. Neprijateljsko školsko okruženje

PORODIČNA DISFUNKCIJA I SIROMAŠTVO

Porodična disfunkcija i siromaštvo su ocenjivani pomoću **skale loše socijalizacije** (Knežević, 2003). Skala se sastoji od 10 stavki i dve subskale: 1) *Siromaštvo* koja se sastoji iz 4 stavke (npr. "Nikada nije bilo dovoljno novca u mojoj porodici") i 2) *Porodična disfunkcija* koja se sastoji iz 6 stavki (npr. "Tokom odrastanja u mojoj kući je često dolazilo do fizičkih i verbalnih sukoba"). Uz svaku izjavu je data 5-stepena Likertova skala od 1 - potpuno netačno do 5 - potpuno tačno.

U proseku, učesnici su imali niske skorove na obe skale, što ja ukazalo da većina njih nije doživljavala sebe kao finansijski uskraćene tokom detinjstva niti kao izložene sukobima u porodici, zlostavljanju ili zanemarene od strane članova porodice (Slika 13). Međutim, značajne razlike između mladih iz različitih regiona Srbije su uočene u pogledu siromaštva, gde su mladi iz Sandžaka ocenjivali sebe kao manje izložene siromaštvu u poređenju sa mladima iz Beograda. S druge strane, razlika u nivou trenda je uočena za porodičnu disfunkciju gde su mladi iz Beograda u proseku ocenjivali svoje domove kao više disfunkcionalne nego njihovi vršnjaci iz Sandžaka.

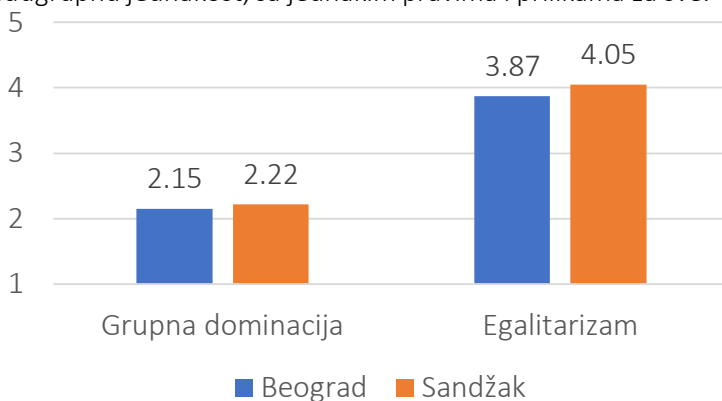
Slika 13. Ocene porodične disfunkcije i siromaštva

PSIHOLOŠKI ZAŠTITNI FAKTORI I FAKTORI RIZIKA

ORIJENTACIJA KA SOCIJALNOJ DOMINACIJI

Orijentacija ka socijalnoj dominaciji (SDO) (Pratto et al. 1994; prema Todosijević, 2013) meri opštu sklonost ka međugrupnim odnosima, kao prihvatanje ili suprotstavljanje hijerarhijama kao prirodnom svetskom poretku. Skala se sastoji od dve subskale: 1) Grupna dominacija (npr. *"Neke grupe ljudi su jednostavno manje vredne od drugih"*) i 2) Egalitarizam (npr. *"Prema svim ljudima treba postupati jednako"*), obe sa po 5 stavki. Svaka izjava je praćena sa 5-stepenom Likertovom skalom sa odgovorima od 1 - potpuno netačno do 5 - potpuno tačno, gde niži skorovi na skali grupne dominacije i viši skorovi na skali egalitarizma ukazuju na stavove koji podržavaju grupnu jednakost.

Rezultati su pokazali da mladi u Srbiji u proseku imaju relativno nizak skor na skali Grupne dominacije, pri čemu je manje od 5% učesnika imalo skor veći od 4. Pored toga, oni imaju visoke skorove na skali Egalitarizma, samo 5% učesnika ima skor niži od 2. Nisu uočene značajne razlike između mladih u Beogradu i Sandžaku (Slika 14). Ovi rezultati ukazuju generalno da mladi u Srbiji uglavnom podržavaju međugrupnu jednakost, sa jednakim pravima i prilikama za sve.

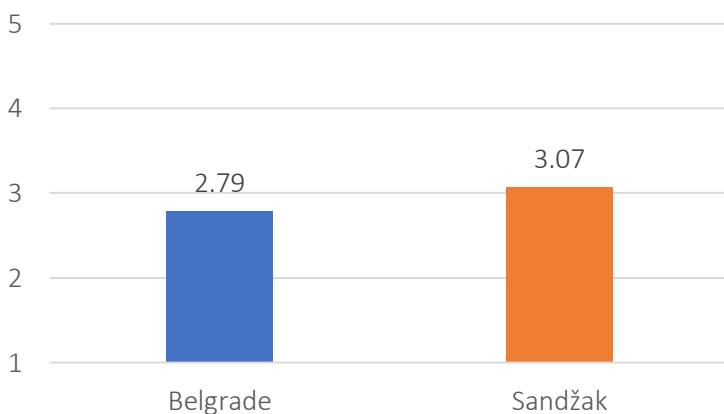

Slika 14. SDO skorovi

AUTORITARNOST

Desničarska autoritarnost je tendencija ka poštovanju i potčinjavanju autoritetu i ka podržavanju konzervativnih vrednosti. Merili smo je pomoću RWA skale (Altemeyer, 1981, 1996; prema Todosijević, 2013). Skala se sastoji od 9 stavki (npr. *"Najvažnija vrednost koju deca treba da nauče su poslušnost i poštovanje autoriteta"*). Svaka stavka je praćena 5-stepenom skalom od 1 - potpuno netačno do 5 - potpuno tačno.

Rezultati su pokazali da mladi u Srbiji pokazuju umerene nivoe desničarske autoritarnosti. Poređenje između dva regiona prikazano na Slici 15) mladi u pokazuju značajno naglašenije stavove desničarske autoritarnosti od mladih u Beogradu, iako razlike nisu znatne.

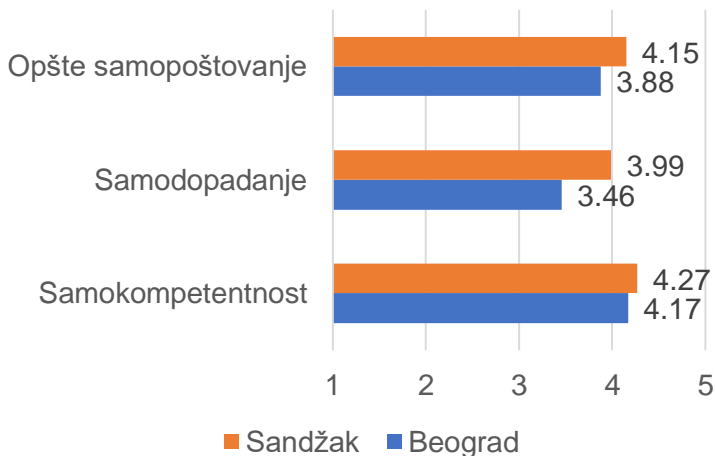

Slika 15. Skorovi na skali desničarske autoritarnosti

SAMOPOŠTOVANJE

Samopouzdanje je procenjivano **Rozenbergovom skalom samopoštovanja** (Rosenberg, 1979), široko primenivanom i kroskulturalno validiranim instrumentom. Sastoji se od dve subskale 1) *samodopadanje* (npr. "Imam pozitivan stav o sebi") i 2) *samokompetentnost* (npr. "Sposoban sam da stvari radim podjednako dobro kao većina drugih ljudi"). Svaka subskala sastoji se od 5 stavki, a ukupan skor se koristi kao pokazatelj *Opšteg samopoštovanja*. Uz svaku stavku je data 5-stepena Likertova skala od 1 - uopšte se ne slažem do 5 - u potpunosti se slažem.

Rezultati su pokazali da mladi u Srbiji imaju veoma visoke skorove na obe subskale što daje veoma visoke skorove samopoštovanja (Slika 16), što je tipičan nalaz za ovu uzrasnu grupu. Mladi iz Sandžaka pokazali su značajno više opšte samopoštovanje u poređenju sa svojim vršnjacima iz oblasti Beograda što je posledica razlika u ocenjenoj samokompetentnosti, koja je bila viša od kod mladih iz Sandžaka; međutim, treba napomenuti da, iako značajne, razlike nisu bile znatne. S druge strane, nisu uočene razlike između regiona u pogledu samodopadanja, kao aspekta samopoštovanja.

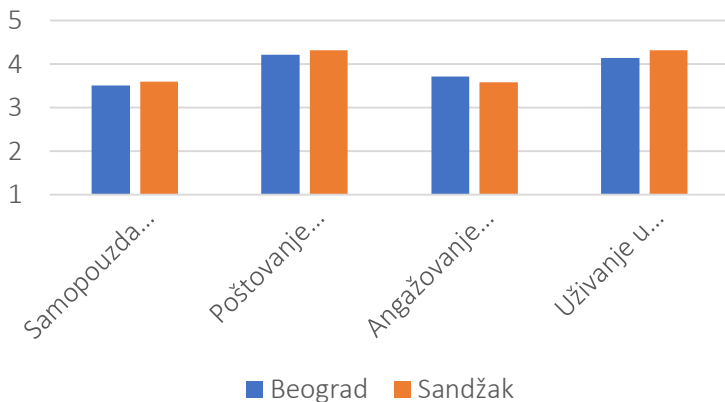

Slika 16. Skorovi na samopoštovanju

INTERUKULTURALNA OSETLJIVOST

Interkulturalna osetljivost je procenjivana srpskom verzijom skraćene **skale interkulturalne osetljivosti (ISS)** (Petrović i sar., 2015). ISS skala se sastoji od 15 stavki i četiri subskale: 1) *Uživanje u interakciji* ima četiri stavke koje opisuju pozitivne ili negativne reakcije ka komunikaciji sa ljudima različitih kultura (npr. "*Lako se uznemirim u interakciji sa ljudima iz različitih kultura*"), 2) *Angažovanost u interakciji* ima četiri stavke koje se odnose na osećanja ka ljudima iz drugih kultura (npr. "*Uživam u interakciji sa ljudima različitih kultura*"), 3) Subskala *Poštovanje za kulturne razlike* obuhvata četiri stavke koje opisuju toleranciju i poštovanje za ljude iz različitih kultura i njihova mišljenja (npr. "*Mislim da su ljudi iz različitih kultura uskih shvatanja*" – skala sa obrnutim bodovanjem), 4) *Samouverenost u interakciji* ima tri stavke kojima se meri samopouzdanje u interakciji sa ljudima iz različitih kultura (npr. "*Prilično sam samouveren u interakciji sa ljudima iz različitih kultura*"). Uz svaku stavku je data 5-stepena Likertova skala sa odgovorima od 1 - uopšte se ne slažem do 5 - u potpunosti se slažem.

Rezultati prikazani na Slici 17 pokazuju da mladi u Srbiji imaju najviše skorove na subskali *Uživanje u interakciji* i *Poštovanje za kulturne razlike*, dok imaju nešto niže skorove na skalama kojima se meri *angažovanost u interakciji* i *Samouverenost u transakciji*. Nisu uočene značajne razlike između mladih u Beogradu i Sandžaku na bilo kojoj od subskala. Međutim, razlike na nivou trenda su uočene na subskali *Uživanje u interakciji* gde su mladi iz Sandžaka pokazali nešto veće uživanje u interakciji sa ljudima iz različitih kultura od njihovih vršnjaka iz Beograd.

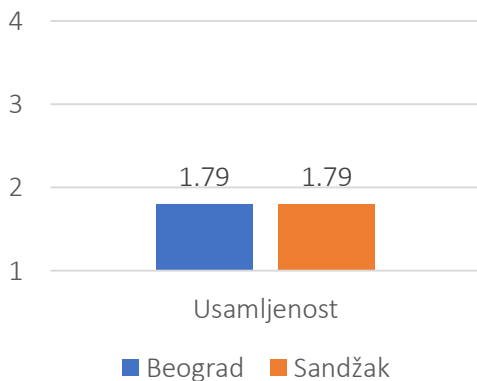

Slika 17. ISS skorovi

OSEĆANJE USAMLJENOSTI I SOCIJALNA IZOLACIJA

Subjektivni osećaj usamljenosti i osećaj socijalne izolacije su ocenjivani pomoću UCLA **Skale usamljenosti** (Russel, Peplau, & Cutrona, 1980). Skala se sastoji od 20 stavki (npr. "Nedostaje mi društvo"), praćenih sa 4-stepenom Likertovom skalom sa odgovorima od 1 - nikada do 4 - često.

Sveukupno, učesnici su u proseku ostvarili relativno niske skorove na ovoj skali (Slika 18), pri čemu je manje od 13% učesnika imalo skor veći od 2, što ukazuje da je osećanje socijalne izolacije u manjoj meri prisutno među mladima u Srbiji. Nisu uočene značajne razlike između mladih u Beogradu i Sandžaku (Slika 14).

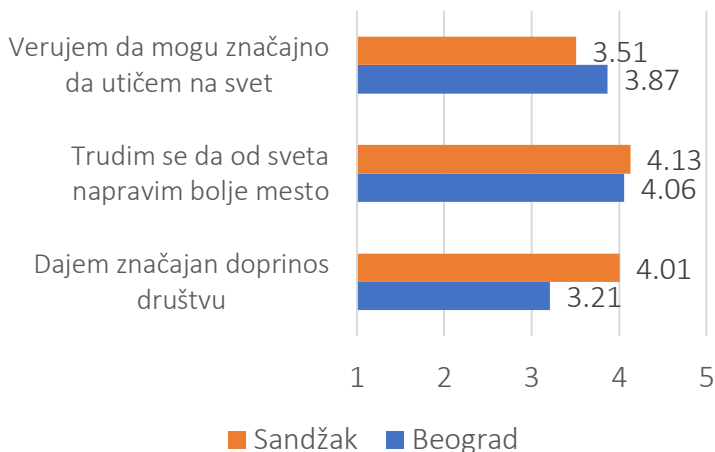

Slika 18. Skorovi samoće

LIČNO ZNAČENJE

Osećaj ličnog značenja je procenjivan pomoću **Profila ličnog smisla – PMP** (McDonald, Wong, & Gingras, 2012). Za potrebe istraživanja, iz PMP skala je preuzeta subskala sa 3 stave *Samoprevazilaženje*. Subskala je korišćena za ocenjivanje interesa koji prevazilaze pojedinca, a tiču se značenja i svrhe života (npr. "Verujem da mogu da napravim razliku u svetu"). Uz svaku stavku je data 5-stepena skala sa odgovorima od 1 - uopšte se ne slažem do 5 - u potpunosti se slažem.

Rezultati su pokazali da mladi ljudi u Srbiji imaju umereno do visoko prisutna uverenja koja su relevantna za lično značenjeuopšte. Naime, oni pretežno veruju da mogu da značajno doprinesu društvu, da mogu da naprave razliku u svetu i da pokušavaju da naprave svet boljim mestom. Kao što se može videti sa Slike 19 jedina značajna razlika između regiona je dobijena za uverenje da mogu značajno da doprinesu društvu, koje se pokazalo kao izraženije kod mladih u Sandžaku nego kod mladih u Beogradu.

Slika 19. Skorovi ličnog značenja

RADIKALIZACIJA I EKSTREMIZAM

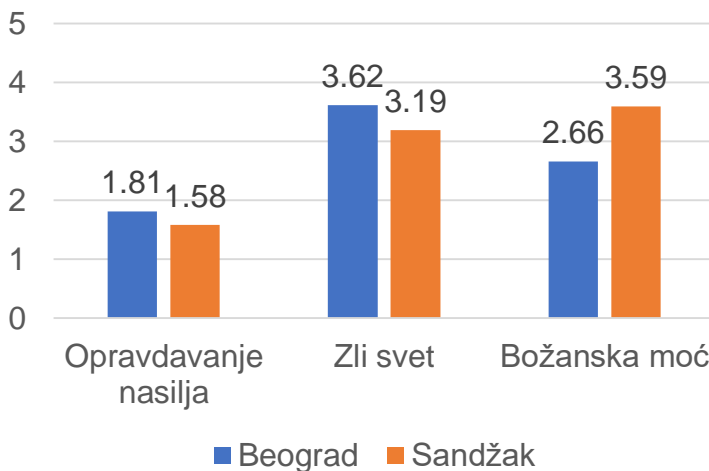
MILITANTNO-EKSTREMISTIČKI MENTALNI SKLOP

Militantno-ekstremistički mentalni sklop - MEM je ocenjivan pomoću revidirane MEM skale (Stankov, Knežević, Saucier, Radović, & Milovanović, 2018; Stankov, Saucier, & Knežević, 2010) koja se sastoji od 24 stavke koje mere uverenja koja su tipična za militantno-ekstremistički šablon razmišljanja. Stavke na MEM skali su grupisane u sledeće subskale: 1) *Opravdavanje nasilja* (10 stavke) koje se odnose na prihvatanje, opravdavanje i zagovaranje upotrebe nasilja u određenim okolnostima kao što su osveta ili iskupljenje (npr. *"Oružana borba je jedini način da mladi spasu sebe i svoje društvo"*), 2) *Božanska moć* (8 stavki) kojima se procenjuje verovanje u raj i Boga, ulogu mučeništva i uživanje u zagrobnom životu (npr. *"U presudnom trenutku, božanska sila će pomoći našem narodu."*), i 3) *Zli svet* (6 stavki) koje se tiču uverenja da je nešto važno pogrešno sa svetom u kom živimo, da je moderni svet zao i bedan i da ide ka propasti (npr. *"Svet ide ka propasti."*). Uz svaku stavku je data 5-stepena Likertova skala sa odgovorima od 1 - uopšte se ne slažem do 5 - u potpunosti se slažem.

Rezultati prikazani na Slici 20 su pokazali da mladi u Srbiji uopšte imaju niže skorove na subskali *Opravdavanje nasilja*, pri čemu je manje od 5% učesnika ostvarilo skor veći od 3 na 5-stepenoj skali. Pri poređenju regiona u Srbiji može se uočiti da mladi u Beogradu pokazuju značajno veće sklonosti ka opravdavanju nasilja od mladih iz Sandžaka.

Rezultati su ukazali na to da mladi u Srbiji umereno veruju u božansku moć, pri čemu mladi u Sandžaku postižu značajno više skorove u poređenju sa mladima iz oblasti Beograda.

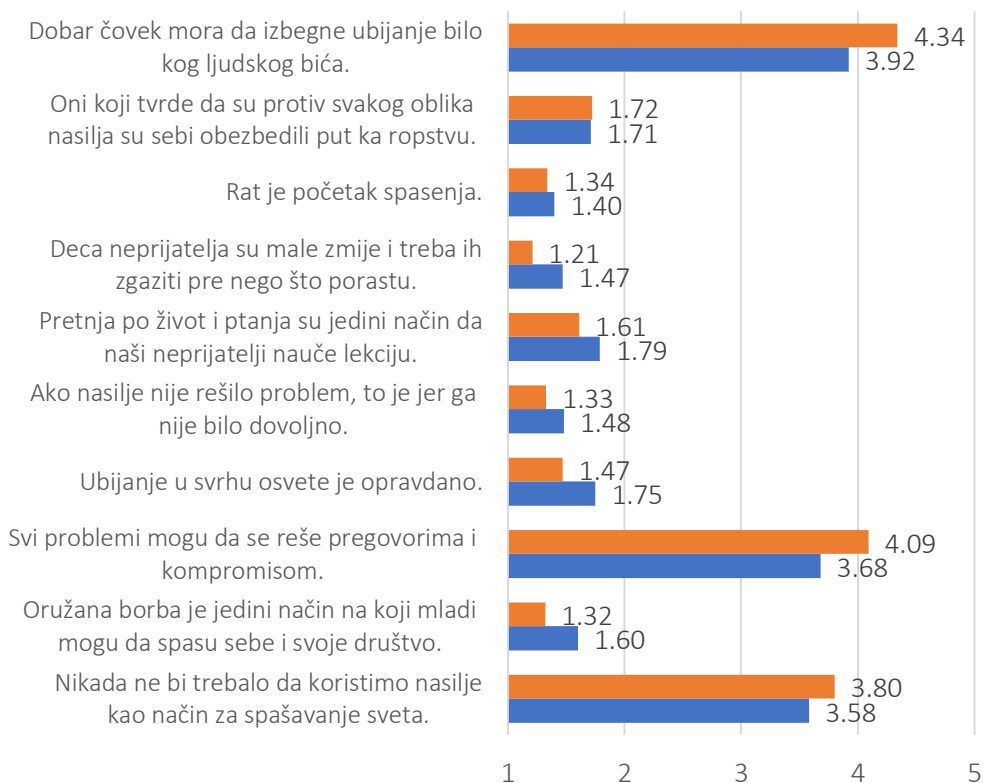
Pored toga, rezultati su pokazali da mladi u Srbiji, blago iznadprosečno doživljavaju svet kao zlo, bedno mesto koje ide ka propasti, pri čemu oko dve trećine učesnika ostvaruje skor viši od 3. To je naročito izraženo među mladima u oblasti Beograda, koji su postigli značajno više skorove na ovoj subskali u poređenju sa mladima iz Sandžaka.

Slika 20. MEM skorovi

Na Slici 21. prikazano je poređenje između srednjih skorova za stavkama subskale Opravdavanje nasilja za Beograd i Sandžak.

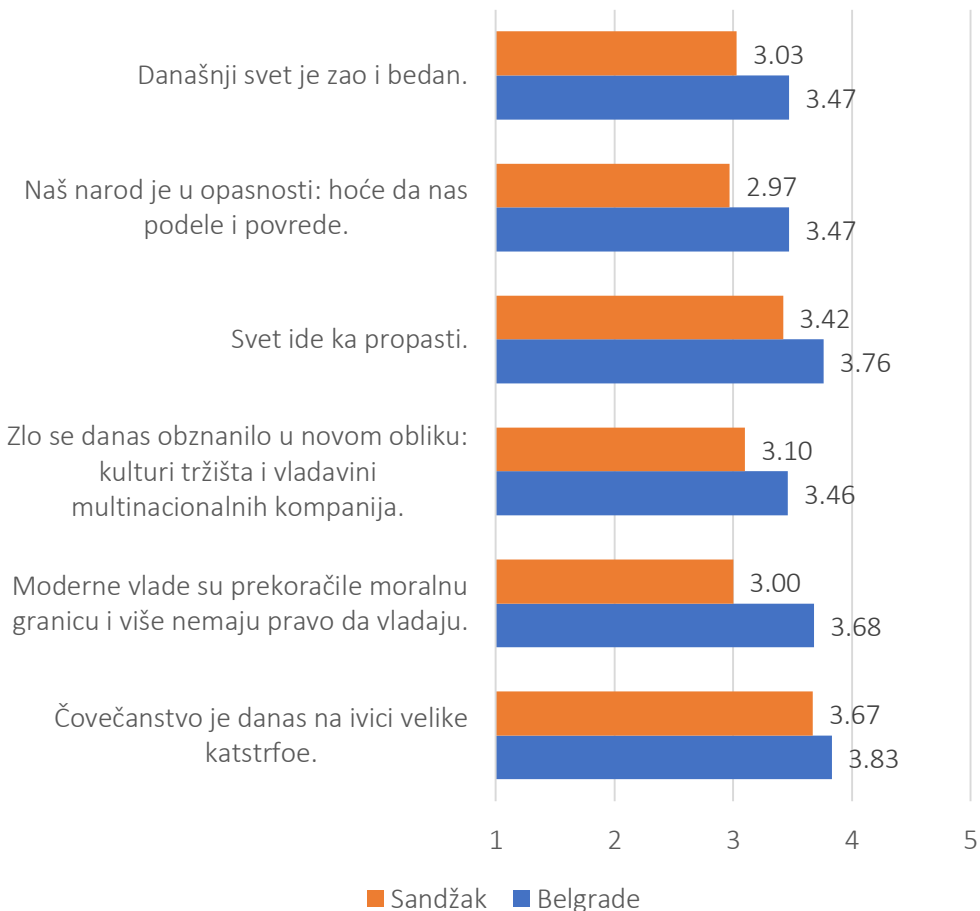
Rezultati su pokazali da mladi iz Beograda u poređenju sa mladima iz Sandžaka imaju više skorove na stavkama "Oružana borba je jedini način da mladi spasu sebe i svoje društvo.", "Ubijanje u svrhu osvete je opravdano.", "Deca neprijatelja su male zmije i treba ih zgaziti pre nego što porastu.", dok su nešto niže skorove postigli na stavkama "Svi problemi se mogu rešiti pregovorima i kompromisom" i "Dobra osoba ima dužnost da izbegne ubijanje bilo kog ljudskog bića".

■ Sandžak ■ Belgrade
Slika 21. Opravdavanje nasilja

Na Slici 22. prikazani su prosečni skorovi za stavke subskale Zli svet MME za poduzorku Beograd i Sandžak.

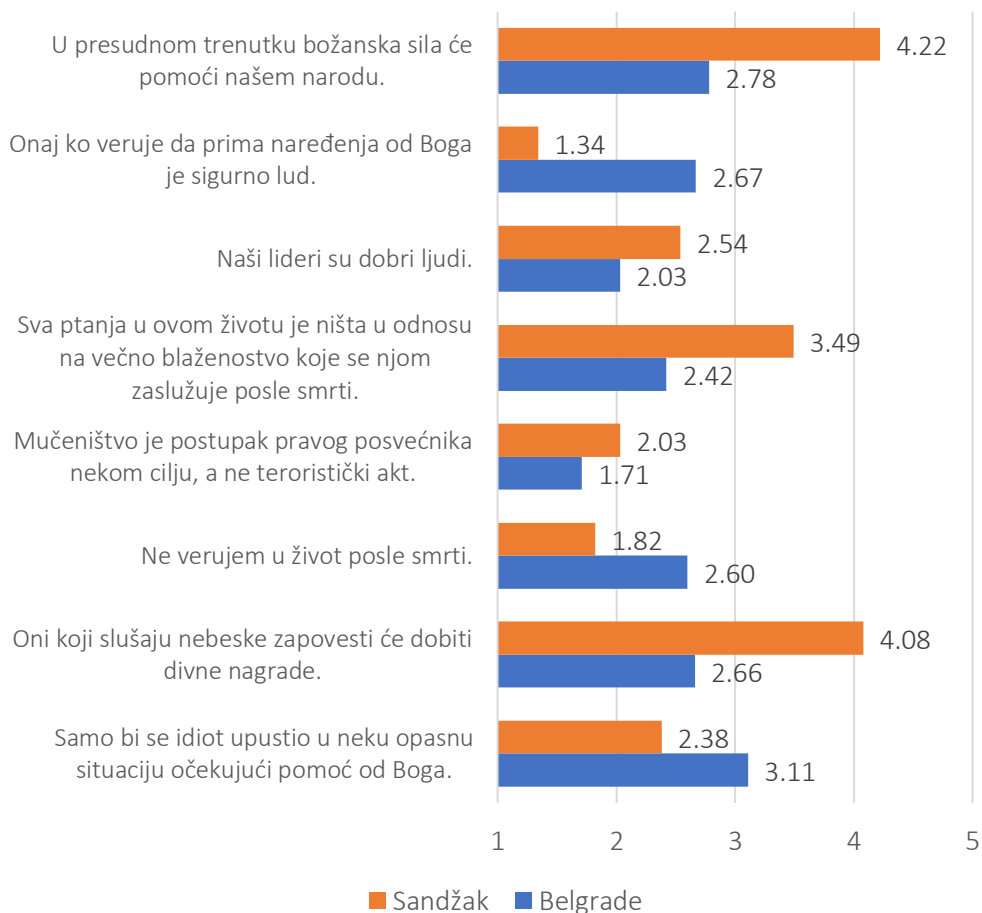
Rezultati su pokazali da mladi u Beogradu ostvaruju više skorove od svojih vršnjaka iz Sandžaka na svim stavkama kojima se meri opažanje sveta kao zlog i bednog, osim stavke "Čovečanstvo je danas na ivici velike katastrofe" na kojoj su povišeni skorovi uočeni u oba poduzorka.

Slika 22. Zli svet

Na kraju, na slici 23. prikazani su prosečni skorovi učesnika po pojedinačnim stavkama kojima se meri verovanje u Božansku moć, posebno za region Beograda i Sandžaka.

Učesnici iz regiona Sandžaka su pokazali značajno viši nivo verovanja u božansku intervenciju, ulogu mučeništva i uživanja u zagrobnom životu na svim stavkama u poređenju sa mladima iz Beograda.

Slika 23. Božanska moć

PREDIKTORI RADIKALIZACIJE I EKSTREMIZMA

U ovoj studiji, koncipirana su i dubinski istražena dva glavna klastera faktora rizika/zaštitnih faktora za radikalizaciju i ekstremizam. Prva grupa faktora rizika je označena kao **kontekstualni faktori rizika**, koji prate finansijsku i socioemocionalnu deprivaciju, kao i školovanje u neprijateljskom školskom okruženju, koji su operacionalizovani pomoću kompozitnih mera siromaštva, porodične disfunkcije i ocenjenog osećanja bezbednosti i učestalosti verbalnog i fizičkog zlostavljanja u školi.

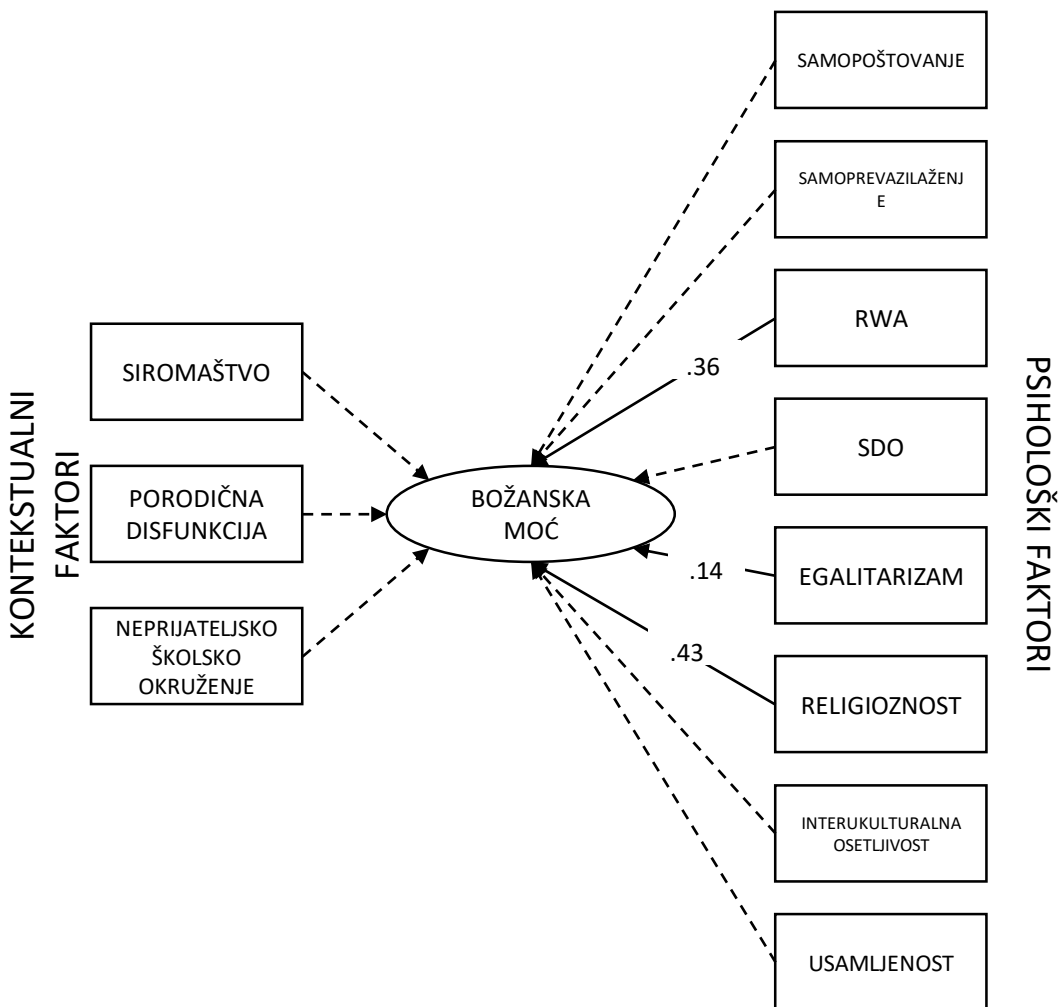
Drugi, veoma heterogen klaster je označen ka **psihološki faktori rizika/zaštitni faktori** u okviru kojih se može prepoznati nekoliko psiholoških prediktora radikalizacije, pre svih samopoimanje i faktori povezani sa samopoštovanjem (kao što su samopoštovanje i samoprevazilaženje), ideološki faktori (desničarska autoritarnost, orijentacija ka socijalnoj dominaciji, egalitarizam i nivo religioznosti), kao i psihološki faktori koji se tiču interakcije (kao što su interkulturalna osetljivost i osećanje socijalne izolacije i usamljenosti).

Prvi korak ka detektovanju najboljeg skupa kontekstualnih i psiholoških prediktora različitih aspekata radikalizacije bila je analiza korelacije na podacima dobijenim od svih učesnika koji su učestvovali u studiji. U Tabeli 3 u Prilogu prikazane su međukorelacije između svih mera korišćenih u ovoj studiji.

Tri dimenzije militantno-ekstremističkog mentalnog sklopa su pokazale nisku do nepostojeću korelaciju. Naime, dimenzija Opravdavanje nasilja je pokazala nisku pozitivnu korelaciju sa percipiranjem sveta kao zlog, dok nijedna od ovih dimenzija nije pokazala značajan odnos sa dimenzijom Božanske moći.

Pored toga, rezultati su pokazali da aspekti MEM ostvaruju diferencijalne odnose sa različitim kontekstualnim i psihološkim faktorima, a da dimenzije MEM mogu u varijabilnom stepenu biti predviđene pomoću datog skupa mera. Rezultati regresione analize su prikazani na Slikama 24, 25 i 26.

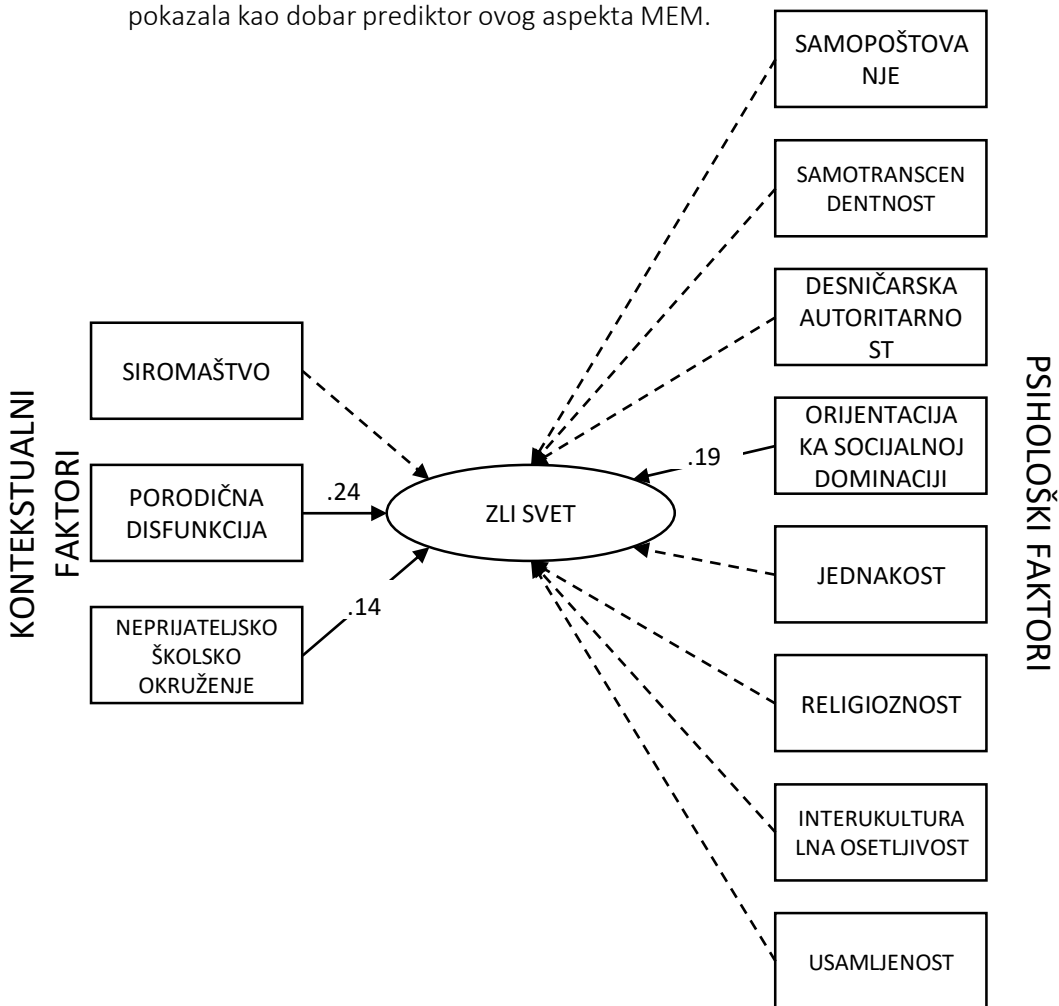
Naime, oba skupa prediktora objašnjavala su oko 50% varijanse aspekta Božanska moć u MEM. Kao što se može videti sa Slike 24. pokazalo se da je ovaj aspekt MEM najbolje predviđen nivoom religioznosti koja osoba pokazuje, a zatim tendencijom ka autoritarnosti. Pokazalo se da je egalitarizam najslabiji prediktor sa niskom prediktivnom moći.

Slika 24. Predikcija Božanske moći

* Statistički značajni regresioni koeficijenti su označeni punim strelicama.

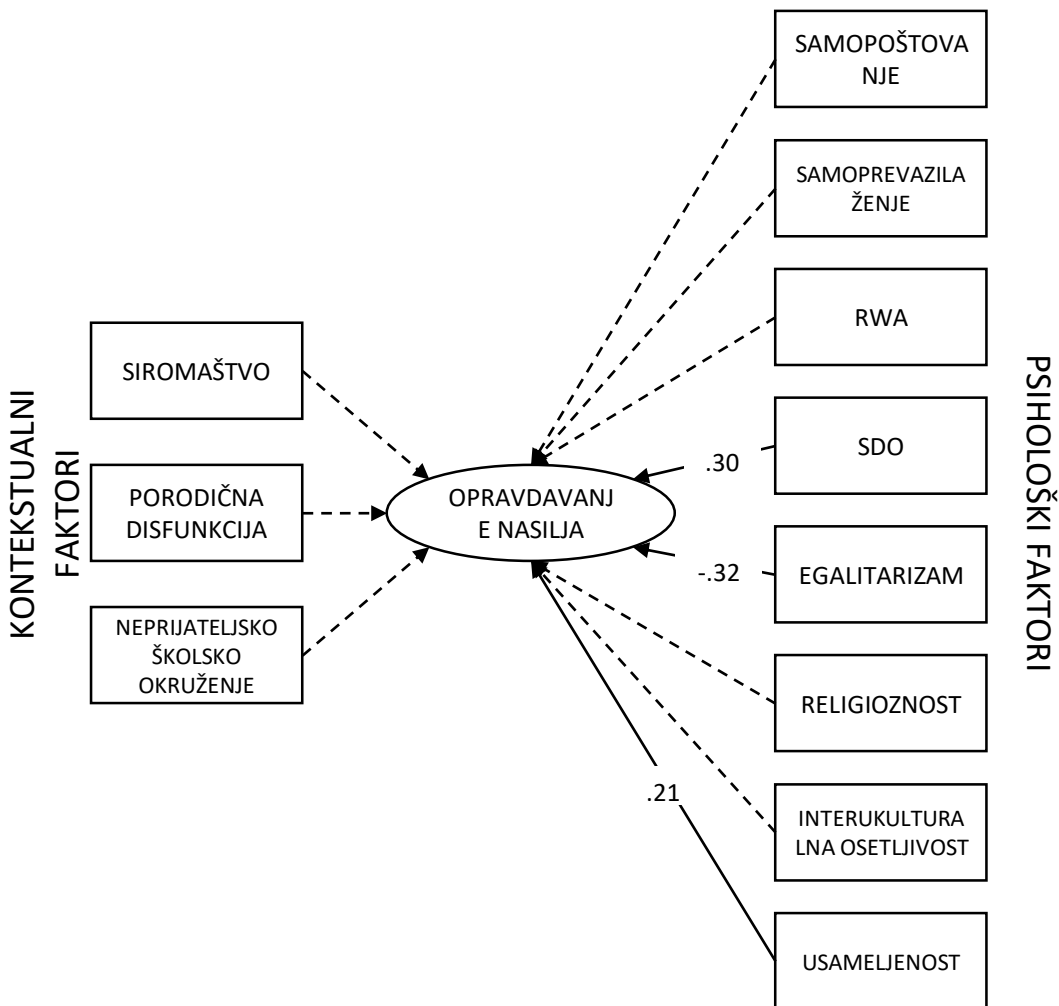
S druge strane, svi prediktori su objašnjavali samo 17.6% varijanse pogleda na svet kao zao. Kao što može da se vidi na Slici 25. ovakav pogled na svet kao Zao i jadan može se predvideti na osnovu kontekstualnih i na osnovu psiholoških faktora. Naime, oni pojedinci koji dolaze iz disfunkcionalnih porodica i neprijateljskih školskih okruženja pokazuju izraženije viđenje sveta kao zlog. Među psihološkim faktorima, samo orijentacija ka socijalnoj dobimaciji se pokazala kao dobar prediktor ovog aspekta MEM.

Slika 25. Predikcija Zlog sveta

* Statistički značajni regresioni koeficijenti su označeni punim strelicama.

Konačno, kontekstualne i psihološke varijable zajedno objašnjavaju 42.9% varijanse tendencija. Međutim, nijedna od kontekstualnih varijabli nije se pokazala kao značajan prediktor opravdavanja nasilja. Drugim rečima, isključivi doprinos ovom aspektu MEM je bio od psiholoških varijabli.

Slika 26. Predikcija Opravdavanja nasilja

* Statistički značajni regresioni koeficijenti su označeni punim strelicama.

Naime, najbolji prediktori sklonosti ka opravdavanju nasilja su bili odsustvo egalitarnosti i prisustvo stavova koji su tipični za favorizovanje određenih grupa na štetu drugih grupa. Konačno, nivo socijalne izolacije i usamljenosti se pokazao kao poslednji psihološki relevantan prediktor prihvatanja, opravdavanja i zagovaranja upotrebe nasilja.

ZAKLJUČAK

Glavni cilj ove studije bio je da se oceni potencijal za radikalizaciju i nasilni ekstremizam među mladima u Srbiji i da se istraže faktori rizika za ove fenomene kako bi se pružili dokazi za programe vođene podacima koji imaju za cilj smanjenje i sprečavanje radikalizacije i nasilnog ekstremizma.

U skladu sa glavni pokretačima radikalizacije i nasilnog ekstremizma koji su identifikovani u prethodnim istraživanjima, procenjivani faktori rizika su podeljeni u dva klastera: 1) kontekstualni faktori rizika, uključujući finansijsku i socioemocionalnu deprivaciju i izloženost nasilju i nasilnom školskom okruženju i 2) psihološki faktori rizika uključujući samopoimanje i faktore povezane sa samopoštovanjem, ideološke faktore i psihološke faktore povezane sa interakcijom. Pored toga, procenjivani su i međuetnička percepcija i interakcija koji ukazuju na potencijal za međugrupne konflikte.

Rezultati istraživanja pokazali su da učesnici iz oba regiona pretežno stupaju interakciju sa sopstvenom grupom, da su najbolje upoznati sa sopstvenom grupom i da pokazuju preferencije ka sopstvenoj grupi. Međutim, opšte ocene socijalnog prihvatanja drugih grupa nisu pokazale ekstremnu distancu ili odbacivanje drugih grupa. Među mladima u Beogradu najviši nivo prihvatanja drugih grupa je utvrđen prema Bošnjacima, zatim Hrvatima, dok je najniži nivo prihvatljivosti utvrđen za Albance i Rome. Što se tiče oblasti Sandžaka, najviši nivo prihvatanja je utvrđen za Srbe i Albance, iza kojih sledi nešto niže prihvatanje Hrvata i najniži nivo prihvatanja prema pripadnicima etničke grupe Roma. Rezultati su dakle pokazali ukupan opšti pozitivan stav prema Srbima i Bošnjacima, u određenoj meri prisutnu distancu prema Albancima među mladima u oblasti Beograda i ka članovima drugih grupa romske nacionalnosti u oba regiona.

U ovom istraživanju sklonost ka radikalizaciji i nasilnom ekstremizmu su koncipirani kao trodimenzionalni militantno-ekstremistički mentalni sklop, koji obuhvata prihvatanje, opravdavanje i zagovaranje upotrebe nasilja u određenim okolnostima, verovanje u božansku moć, kao što su raj ili Bog, uloga mučeništva i uživanje u zagrobnom životu i verovanje da postoji nešto veoma pogrešno sa svetom u kom živimo, kao i da je savremeni svet zao i bedan i da ide ka propasti.

Rezultati su pokazali da sveukupno mladi u Srbiji nisu skloni da prihvate, opravdavaju i zagovaraju upotrebu nasilja. Mladi umereno veruju u božansku moć, međutim to je jako povezano sa religioznošću. Najviše zabrinjavajuće tendencija mladih je njihovo relativno jaka percepcija sveta kao zlog i bednog mesta. Regionalna poređenja, iako razlike nisu dramatične, pokazuju da mladi u Beogradu imaju značajno veće tendencije ka opravdavanju nasilja, u većoj meri doživljavaju svet kao zao i bedan i manje veruju u božansku moć od mladih iz Sandžaka.

Naši rezultati još jednom podržavaju prethodna istraživanja koja pokazuju da, iako pokazuju tendenciju da formiraju jedinstven konstrukt višeg reda, tri komponente militantno-ekstremističkog mentalnog sklopa imaju različite psihološke i kontekstualne korene. Kao što je bilo očekivano, nivo religioznosti, praćen autoritarnim sklonostima pokazali su se kao ubedljivo najbolji prediktori verovanja u božansku moć. Pored toga, rezultati su pokazali da oni koji dolaze iz disfunkcionalnih porodica i koji su bili izloženi neprijateljskoj školskoj sredini imaju izraženije viđenje *sveta kao zlog i bednog*, što ukazuje na važnost kontekstualnih faktora u oblikovanju ovakve slike o svetom. Oni koji podržavaju hijerarhije grupa i urođene nejednakosti su takođe bili više skloni da svet doživljavaju kao opasno mesto. Konačno, psihološki faktori su bili jedini koji su doprineli *tendencijama ka opravdavanju nasilja* među mladima u Srbiji, dok kontekstualni faktori nisu bili naročito prediktivni u tom smislu. Prihvatanje, opravdanje i zagovaranje upotrebe nasilja se čini dakle povezanim sa stavovima koji podržavaju favorizovanje određenih grupa na štetu drugih grupa i nejednakost grupa; mladi ljudi koji su izjavili da se osećaju više socijalno izolovanim i usamljenim su takođe pre bili skloni da odobravaju nasilna rešenja u međugrupnim odnosima.

Na osnovu rezultata ovog istraživanja, mogu se preporučiti četiri grupe intervencija za sprečavanje i umanjenje radikalizacije i nasilnog ekstremizma među mladima u Srbiji:

1. Prva grupa bi trebalo da se bavi stavovima ka međugrupnim odnosima, uključujući promovisanje međugrupne jednakosti i dovođenje u pitanje stavova kojima se favorizuju određene grupe na štetu drugih grupa. Na osnovu rezultata istraživanja, može se pretpostaviti da bi ova intervencija mogla i posredno i neposredno da utiče na radikalizaciju i nasilni ekstremizam.
2. Druga grupa intervencija trebalo bi da se odnosi na iskustvo socijalne izolacije i usamljenosti, putem jačanja mreža zajednica i postojećih mehanizama socijalne podrške u okviru zajednice, ali i uz psihološku podršku mladima u razvijanju i jačanju vrednih odnosa sa porodicom, vršnjacima i zajednicom. Prema rezultatima istraživanja što se osoba više oseća prihvaćenom, društveno povezanom, a manje izolovanom, to će imati manje izraženu sklonost ka opravdavanju nasilja .
3. Treća grupa intervencija trebalo bi da se odnosi na porodično funkcionisanje i školsko okruženje sa ciljem smanjenja nasilne i neprijateljske atmosfere. Ove grupe intervencija trebalo bi da pruže podršku porodicama u izlaženju na kraj sa poteškoćama i u razvijanju veština komunikacija i mirnog rešavanja konflikta. Pored toga, intervencija bi trebalo da se bavi vršnjačkim zlostavljanjem i da dovede do manje nasilnog i neprijateljskog, a više podržavajućeg školskog okruženja.
4. Četvrta grupa intervencija je povezana sa naročito upozoravajućim trendom koji smo identifikovali među mladima koji imaju tendenciju da doživljavaju svet kao opasno, neprijateljsko mesto, a druge ljude kao nepouzdanе i konkurentne. Ovo cinično uverenje treba opovrgnuti primerima uzajamnog poverenja i saradnje. na taj način, razvijanjem više uravnoteženog pogleda na svet, oni bi mogli da budu manje podložni ekstremnim ideologijama, ali takođe spremniji da se bave različitim formama građanskog aktivizma.

REFERENCE

- Altemeyer, B. (1981). *Skorovi na skali desničarske autoritarnosti* Winnipeg: University of Manitoba Press.
- Altemeyer, B. (1996). *The authoritarian specter*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Biro, M., Mihić, V., Milin, P., & Logar, S. (2002). Did socio-political changes in Serbia changed the level of Authoritarianism and Ethnocentrism of citizens. *Pshihologija*, 35, 37-47
- Borum, R. (2011). Radicalization into Violent Extremism I: A Review of Social Science Theories. *Journal of Strategic Security*, 4, 7-36. <http://dx.doi.org/10.5038/1944-0472.4.4.1>
- Borum, R. (2012). Radicalization into Violent Extremism II: A Review of Conceptual Models and Empirical Research. *Journal of Strategic Security*, 4, 37-62. <http://dx.doi.org/10.5038/1944-0472.4.4.2>
- CeSID. (2016). *Survey of the drivers of youth radicalism and violent extremism in Serbia*. Belgrade: CeSID.
- Dandurand, Y. (2015). Social Inclusion Programs for Youth and the Prevention of Violent Extremism. *Countering Radicalization and Violent Extremism Among Youth to Prevent Terrorism*. 118, 23-36. doi:10.3233/978-1-61499-470-1-23
- Demunter, H., Kuey, L., Raballo, A., Gorwood, P., Frydecka, D., & Dom, G. (2019). A systematic review on the relationship between mental health, radicalization and mass violence. *European Psychiatry*, 56, 51–59. <https://doi.org/10.1016/j.eurpsy.2018.11.005>
- Dorđević, J. M. (2015). The role of contact in reducing social distance of youth from the Balkans towards minority groups. *Primenjena psihologija*, 8, 415-432.
- Ellis, B. H. & Abdi, S. (2017). Building Community Resilience to Violent Extremism Through Genuine Partnerships. *American Psychologist*, 72, 289-300. <http://dx.doi.org/10.1037/amp0000065>
- Feddes, A. R., Mann, L., & Doosje, B. (2015). Increasing self-esteem and empathy to prevent violent radicalization: A longitudinal quantitative evaluation of a resilience training focused on adolescents with a dual identity. *Journal of Applied Social Psychology*, 45, 400-411. doi: 10.1111/jasp.12307
- Hogg, M. A. (2014). From Uncertainty to Extremism: Social Categorization and Identity Processes. *Current Directions in Psychological Science*, 23, 338-342. doi:10.1177/0963721414540168

- Knežević, G. (2003). *Koreni amoralnosti*. Beograd: Centar za primenjenu psihologiju: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja: Institut za psihologiju.
- McCauley, C., & Moskaleiko, S. (2008). Mechanisms of Political Radicalization: Pathways Toward Terrorism. *Terrorism and Political Violence*, 20, 415-433. <https://doi.org/10.1080/09546550802073367>
- McDonald, M. J., Wong, P. T. P., & Gingras, D. T. (2012). Meaning-in-Life Measures and Development of a Brief Version of the Personal Meaning Profile. In P. T. P. Wong (Ed.), *The human quest for meaning: Theories, research, and applications. 2nd Edition* (pp. 357-382). New York: Routledge.
- McGilloway, A., Ghosh, P., & Bhui, K. (2015). A systematic review of pathways to and processes associated with radicalization and extremism amongst Muslims in Western societies. *International Review of Psychiatry*, 27(1), 39–50. <https://doi.org/10.3109/09540261.2014.992008>
- Olweus D. 1996. *The Revised Olweus Bully/Victim Questionnaire*. Bergen, Norway: Research Center for Health Promotion (HEMIL), University Bergen.
- OSCE (2017). Countering Violent Extremism and Radicalisation that Lead to Terrorism: Ideas, Recommendations, and Good Practices from the OSCE Region. *International Centre for the Study of Radicalisation (ICSR), King's College London*
- Petrović, P., & Stakić, I. (2018). *Western Balkans Extremist Research Forum- Serbia Report*. British Council.
- Petrović, D., Starčević, J., Chen, C. M., & Komnenić, D. (2015). Intercultural Sensitivity Scale: Proposal for Modified Serbian Version. *Psihologija*, 48, 199-212. doi:10.2298/PSI1503199P
- Pratto, F., James S., Lisa M. S., & Bertram F. M. (1994). Social dominance orientation: A personality variable predicting social and political attitudes. *Journal of Personality and Social Psychology* 67, 741-763. <http://dx.doi.org/10.1037/0022-3514.67.4.741>
- Rosenberg, M. (1979). *Conceiving the Self*. New York: Basic Books.
- Russel, D., Peplau, L. A., & Cutrona, C. E. (1980). The Revised UCLA Loneliness Scale: Concurrent and Discriminant Validity Evidence. *Journal of Personal and Social Psychology*, 39, 472-480.

- Silke, A. (2008). Holy Warriors; Exploring the psychological processes of Jihadi radicalization, *European Journal of Criminology*, 5, 99-123.
- Stankov, L., Knežević, G., Saucier, G., Radović, B., & Milovanović, B. (2018). Militant Extremist Mindset and the Assessment of Radicalization in General Population. *Journal of Individual Differences*, 39, 88-98. <https://doi.org/10.1027/1614-0001/a000253>
- Stankov, L., Saucier, G., & Knežević, G. (2010). Militant Extremist Mind-Set: Proviolence, Vile World, and Divine Power, *Psychological assessment*, 22, 70–86. <https://doi.org/10.1037/a0016925>
- Todosijević, B. (2013). Socijalni, psihološki i ideološki koreni nacionalističkih stavova u Srbiji. *Psihologija*, 46, 279-297. doi:10.2298/PSI130411005T
- Wilkox, C., Sigelman, L., & Cook, E. (1989). Some Like It Hot: Individual Differences in Responses to Group Feeling Thermometers. *The Public Opinion Quarterly*, 53, 246-257.
- Žeželj, I. (2007). Politički cinizam mladih - kroskulturalna studija [Political cynicism among youth: a cross cultural study]. In: Biro, M., & Smederevac, S. (Eds.). *Psihologija i društvo* (pp. 101-113). Novi Sad, Odsek za psihologiju Filozofskog fakulteta.
- Žeželj, I., Milošević-Dorđević, J., Van Niekerk, J., & Pavlović, Z. (2019). How to address the caveat of avoiding direct contact: Reducing prejudice towards gay and lesbian people in five Balkan countries. *The Journal of social psychology*, 1-14. doi:10.1080/00224545.2019.1611531

PRILOG

KORELACIJE IZMEĐU MERA

Tabela 3. Korelacije između mera

	VW	DP	EGL	SDO	RWA	SE	LON	ST	IS	POV	FD	HSE	REL
PV	.22	-.11	-.45	.48	.11	-.14	.34	-.01	-.41	.24	.17	.36	.03
VW		-.03	.12	.22	.04	-.11	.10	-.08	-.08	.20	.32	.23	-.08
DP			.18	.01	.54	.18	-.07	.15	-.03	-.12	.01	-.08	.57
EGL				-.26	.08	.05	-.11	.14	.39	-.10	-.00	-.26	.01
SDO					.26	-.01	.15	-.11	-.33	.11	.14	.32	.05
RWA						.10	-.00	.09	-.18	-.03	.10	-.00	.38
SE							-.49	.22	.24	-.35	-.38	-.25	.06
LON								-.17	-.22	.32	.36	.32	.05
ST									-.22	-.06	-.09	-.07	.12
IS										-.17	-.17	-.37	-.13
POV											.51	.35	-.01
FD												.35	.03
HSE													.04

Napomena. PV – Opravdavanje nasilja; VW – Zli svet, DP – Božanska moć; EGAL – Egalitarizam; SDO – Orijentacija ka socijalnoj dominaciji; RWA – Deničarski autoritarizam; SE – Samopoštovanje; LON – Usamljenost; Samoprevazilaženje; IS – Interkulturalna osetljivost; POV – Siromaštvo; FD – Porodična disfunkcija; HSE – Neprijateljsko školsko okruženje; REL – Religioznost;

Statistički značajne korelacije su označene **masnim slovima**

Hedayah
countering violent extremism